

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 610 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Тирон Оксана Олександрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Шевчук К.Д.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 22 листопада 2022р.*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ.....		8
1.1. Проблема формування ціннісного ставлення до природи у науковій літературі		8
1.2. Особливості формування ціннісного ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку.....		18
1.3. Емпіричне дослідження сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів початкової школи		32
Висновки до розділу 1.....		51
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ		53
2.1. Залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності з метою формування у них ціннісного ставлення до природи		55
2.2. Взаємодія вчителів, учнів та батьків як умова формування ціннісного ставлення молодших школярів до природи.....		70
2.3. Методичні рекомендації щодо застосування умов формування ціннісного ставлення до природи.....		78
Висновки до розділу 2		84
ВИСНОВКИ		86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		90
ДОДАТКИ		99-
		112

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі проявляється катастрофічне погіршення екологічної ситуації у світі. З цього випливає очевидна глобальна проблема відсутності у населення екологічного виховання та освіти.

Людина – єдиний екологічний вид на Землі, який у процесі розвитку порушує закони екології. Людство, у вік стрімко прогресу, що розвивається, коли розум людей досяг найвищих технологій у науці, техніці, медицині, космосі, накопичує все більше і більше прогалин в екологічних знаннях. Тому кожній людині необхідно опанувати певну сукупність екологічних знань і способи свідомої поведінки в природі.

Для ефективної екологічної освіти та навчання населення необхідні певні умови: по-перше, соціум може бути готовий засвоїти природоохоронні ідеї та знання; по-друге – потрібні відповідні джерела, посібники з екологічного навчання та освіти: по-третє, потрібна високоякісна екологічна підготовленість вчителів кожної спеціалізації, безпосередньо педагогів, як головних людей, які організують власною діяльністю передачу всього зібраного людством досвіду юному поколінню.

Контакт із природним середовищем починається з дитинства, тому педагогічній практиці екологічна освіта дітей молодшого шкільного віку отримує все вищий пріоритет, допомагаючи виробляти у дітей навички пізнання природи, практичну життєву позицію, розумне ставлення до природи та її використання, розуміння необхідності відтворення натуральних ресурсів. Кожній дитині необхідно мати екологічну освіту, тому що екологічне середовище стає все більш значущим в житті кожного з людей.

Одним з напрямків духовно-морального розвитку і виховання учнів є розробка і вдосконалення теоретичних і практичних основ екологічної освіти школярів, спрямованих на формування у дітей уявлень про цінності природи, набуття досвіду емоційно-чуттєвої взаємодії з природними об'єктами і

включення учнів в природоохоронну діяльність. На сьогоднішній день в системі екологічної освіти особлива увага приділяється розробці технологій, які сприяють розвитку суб'єктно-непрагматичного ставлення до природи, формуванню досвіду екологічної діяльності. Формування ціннісного ставлення особистості до природи є важливою складовою суб'єктно-непрагматичного ставлення до природи.

Формування ціннісного ставлення до природи є важливим напрямком розвитку дітей молодшого шкільного віку. При правильній організації педагогічної роботи воно сприяє розвитку пізнавальних процесів, створює в дітей віком ціннісну картину світу, формує свідомість – ціннісне ставлення до природи. На сучасному розвитку суспільства основним завданням програми покращення екологічної ситуації в нашій державі є турбота про збереження природного середовища. Ця програма передбачає поліпшення шляхів та способів розв'язання екологічних проблем, раціональне використання природних ресурсів, дбайливе ставлення до природи.

Тому, виховання ціннісного ставлення до природи у дітей шкільного віку, визнаного початковим етапом становлення екологічно спрямованої особистості, одна з актуальних проблем сучасної педагогіки. Розумне ставлення до природи, навколишнього світу має стати одним із критеріїв оцінки моральності людини.

Стан дослідження проблеми. Теоретичні аспекти та практичні рекомендації щодо формування ціннісного ставлення до природи у школярів в системі початкової освіти представлені в багатьох роботах.

На основі уявлення зв'язків у природі у дитини молодшого шкільного віку повинні закладатися початкові форми вірного ставлення до природи: готовність виступити на підтримку рослин татваринам, якщо вони цього потребують, повинен удосконалюватися пізнавальний інтерес.

Великі педагоги минулого (Я. А. Коменський, М. Монтессорі, І. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.) особливо підкреслювали необхідність виховання гуманних почуттів дітей засобами природи. Ядром

ціннісного свідомості особистості є система ціннісних відносин (м. с. Каган, Л. Н. Столович та ін.). Теоретичні підходи до аналізу ставлень особистості до дійсності закладено на початку XX століття М. Басовим, В. Бехтеревим А. Лазурським.

Слід зауважити, що теоретичні підходи до екологічного виховання і встановлення відповідних стосунків з природою закладено в наукових працях А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравєгіної, які визначили мету, принципи, зміст екологічної освіти і виховання. В останні роки проведено низку досліджень, у яких формування екологічної культури особистості розглядається з різних позицій розвитку екоцентричного ставлення до природи в учнів молодшого шкільного віку (Г. Волошина, В. Зотов, Г. Різник, Л. Шаповал).

Встановлено, що процес розвитку розглянутого відносини не пасивне споглядання навколишнього світу, а активні дії особистості в соціоприродному оточенні, що сприяють становленню дитини як суб'єкта непрагматичної взаємодії з природою.

Незважаючи на наявний досвід формування ціннісного ставлення до природи в учнів в практиці школи, орієнтація дітей на прагматичну модель взаємодії з об'єктами природи залишається переважаючою, що пов'язано проблемою неузгодженості системи цінностей в реальних умовах і з труднощами діагностики ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. Йде пошук форм і методів, що забезпечують сприйняття природних об'єктів в якості суб'єктів взаємодії і активізують діяльність дитини в соціоприродному оточенні. Завдяки включенню молодших школярів у природоохоронну діяльність в учнів з'являється можливість здійснити самостійний пізнавальний пошук цінностей і цілей взаємодії з об'єктами природи (створіннями природи), а у вчителя з'являється можливість оцінити ефективність процесу взаємодії учнів початкової школи з створіннями природи. У зв'язку з цим актуалізуються питання напрацювання та деталізації нових моделей, що забезпечують формування

ціннісного ставлення до природи молодших школярів. Актуальність досліджуваної проблеми обумовили вибір теми дослідження **«Педагогічні умови формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи»**.

Мета дослідження – визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

1. Проаналізувати науково-педагогічні джерела з обраної проблеми дослідження.
2. Вивчити особливості та емпіричне дослідити стан сформованості формування ціннісного ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку.
3. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи.
4. Упорядкувати методичні рекомендації щодо застосування умов формування ціннісного ставлення до природи молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи.

Для вирішення поставлених завдань дослідження використано **методи**: теоретичний аналіз педагогічної та психологічної літератури, констатувальний експеримент, метод спостереження, анкетування, опитування, методи статистичного аналізу для інтерпретації та узагальнення отриманих даних констатувального експерименту і контрольного зрізу.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що уточнено зміст поняття «ціннісне ставлення до природи», описано особливості зазначеного процесу у дітей молодшого шкільного віку та визначено педагогічні умови формування у них ціннісного ставлення до природи.

Практичне значення результатів дослідження. Матеріали дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення теорії та практики професійної педагогічної освіти. Практична значущість полягає у впровадженні у практику навчально-виховної роботи початкової школи педагогічних умов, форм і методів виховання у молодших школярів екологічної культури. Здобуті результати можуть використовуватися в початковій школі при ознайомленні дітей з природою, для створення методичних посібників для вчителів, під час читання курсів природничого циклу у вищих навчальних закладах освіти та у системі післядипломної педагогічної освіти.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

1.1. Проблема розвитку ціннісного ставлення до природи у науковій літературі

Екологічна освіта визнана пріоритетним напрямком в гармонізації відносин людини, суспільства і природи. Екологічна освіта-багатоаспектний процес навчання, виховання і розвитку особистості, що включає в себе формування наукової системи знань в області взаємодії суспільства і природи; виховання емоційно-чуттєвого світовідчуття світу особистості; формування вольового фактора, без якого неможлива реалізація екологічних культури людини.

На думку Л.І. Білик: «Сучасна екологічна освіта спрямована на формування екологічної культури особистості як важливого засобу гармонізації взаємовідносин суспільства і природи. Під екологічною культурою ми розуміємо сукупність поглядів на природу і усвідомленого ставлення до неї, виражених в належній поведінці людини та у всій її практичній діяльності. У змісті цього поняття можна виділити три взаємопов'язані компоненти – це екологічна свідомість, відповідне ставлення і активна практична діяльність» (Білик, 2014).

Одне із завдань формування відповідального ставлення до природи школярів – досягти того, щоб природа набула для молодшої людини життєво важливого значення, стала її особистісною цінністю. Вчитель повинен сформуватися світогляд майбутнього господаря, а не бездушного споживача навколишнього середовища. У наскальних малюнках первісної людини, які дійшли до нас, видно інтерес людини до самої себе, до всього, що з нею відбувається. Тут вона, людина, танцює ритуальні танці, збирає плоди і

коріння, полює всім плем'ям, здійснює обряд поховання, няньчить немовлят, обробляє ґрунт і т.д. (Малинівська, 2008)

Проблема взаємодії людини та природи розглядалась ще в роботах Гіппократа та його школи, а потім Платона, Ксенофонта, Арістотеля і Галена. До Арістотеля Геракліт звертав увагу на існування загального зв'язку в живій природі, на вічну її рухливість та мінливість. Гален стверджував, що «природа – найкращий з лікарів. Вона виліковує $\frac{3}{4}$ своїх хворих». Демосфен, Демокрит, Діоген, Піфагор та інші мислителі стародавнього світу вважали, що людина, її бажання пізнати саму себе, її ставлення до природи є динамікою розвитку людського суспільства й природи.

Виховання ціннісного ставлення до природи як педагогічну проблему вперше почав розробляти Ж.- Ж. Руссо. Дослідники відзначають його опір варварському відношенню суспільства до навколишньої природи, прагнення до виховання в дітей любовного, дбайливого відношення до рослин і тварин.

Раніше ідею організації освітнього процесу на лоні природи, слідування її об'єктивним законам і необхідність природничо-наукової освіти учнів обґрунтовували Я. Коменський і Д. Локк. Вони вважали любов до природи однією з основних чеснот, які необхідно виховувати.

Також вплив рідної природи на особистість підкреслювали Й. Песталоцці й А. Дістервег. Проти вузького прагматизму, утилітаризму у відношенні до природи виступали В. Белінський, О. Герцен, М. Добролюбов, Д. Писарєв, М.Чернишевський. Надалі цей напрямок педагогічних досліджень продовжили В. Зуєв, К. Ушинський, Л. Толстой, О. Герд, Д. Кайгородов, В. Сухомлинський та ін.. (Кушакова, 2014)

Серед вітчизняних мислителів, які досліджували відповідальне ставлення до природи, був Г. Сковорода. Педагогічне вчення Г. Сковороди виходить з його оптимістичного переконання в тому, що природа кожної людини є добро і в ній криється велика сила здібностей. Розглядаючи прекрасне з погляду корисності, потрібності та бажань людини, Г. Сковорода поділяв думку, що природа прекрасна така, яка є. Що це зразок того

найблагороднішого, найтвердішого металу, на який чим більше дивишся, тим прекрасніше виблискує (Виготський, 1991, с.78). Г. Сковорода прийшов до переконання, що справжня, істинна краса, добровластиві якості кожної людини від природи і є найпотрібнішим та найдоступнішими, як вода й повітря.

Проблема формування ціннісного ставлення до природи розкрита у дослідженнях таких вітчизняних науковців. Т. Баранова, М. Васильєва, А. Кочергіна, Ю. Маркова, Н. Ігнатовської та ін. Питання формування наукового світогляду присвячені праці М. Садового, О. Яковлевої та ін. Оскільки в сучасних науково-педагогічних джерелах лише розкриті окремі аспекти дослідження формування ціннісного ставлення до природи, мета дослідження полягає в тому, щоб розкрити сутність ціннісного ставлення до природи як складової наукового світогляду. Зауважимо, що ціннісне ставлення є однією з визначальних складових категорій у світогляді особистості, оскільки відображає переконання, особистісні риси, усвідомлені дії особистості.

Педагог К. Ушинський неодноразово підкреслював важливість впливу природи на виховання дитини. Він вважав недоліком у виховному процесі неувагу до впливу природи на формування особистості, закликав розширити спілкування учнів з природою. К. Ушинський у книзі «Дитячий світ» основним своїм завданням вважав надання учням елементарних знань про природу, географію. Викладаючи матеріал з природознавства, він групував його так, щоб школярі систематично засвоювали єдність будови тваринного і рослинного світу та природи, що його оточує. Також педагог пристосовував учнів до розумових вправ і наочному знайомству з предметами природи (Ушинський, 1990).

А.С. Макаренко створив на практиці і спромігся теоретично осмислити відповідальне ставлення до природи. Спираючись на високі і благородні принципи людського виховання, видатний педагог прийшов висновку: природа – це не якесь символічне багатство – це, перш за все, праця десятків

і сотень поколінь, що поливали своїм потом рідну землю і передавали її своїм нащадкам (Макаренко, 1954). Діти повинні зрозуміти, що природа – це і матеріальне багатство. Якщо з якоїсь причини вона збідніє, збідніємо і ми. Ось чому потрібно, щоб діти з тривогою дивилися, слухали і дізнавалися про те, що інколи забруднюється, отруюється, а то й зовсім зникає наше природне багатство. Справжній патріот не може не вболівати душею за рідну природу. Він повинен проявляти свою відповідальність за кожен клапчик землі, за лісові і водні багатства, за повітря, яким ми дихаємо.

Розвиваючи ідеї А. Макаренка, В. Сухомлинський у своїй педагогічній системі розглядав відповідальність у тісному взаємозв'язку з громадянськістю та совістю. Багато слушних порад стосовно відповідального ставлення до природи дав видатний педагог В. Сухомлинський. Митець говорив, що люди дуже багато беруть від природи і дуже мало дають їй, а природні ресурси перестали бути невичерпними. Тому неприпустимо перебудувати і втручатися в природу за власним бажанням. Перед педагогічним колективом Павлівської школи ставилося завдання: навчити учнів розуміти природу; піклуватися про збереження та примноження її багатств. Найважливішими умовами виховання відповідального ставлення до природи було: пізнання та вивчення рідного краю, розвиток в учнів позитивних емоційних виявів до навколишніх об'єктів, активну практичну діяльність (Сухомлинський, 1977).

Розуміння категорії «ставлення» є ключовою для визначення сутності поняття «ціннісне ставлення», що набуло особливої актуальності у сучасному освітньому просторі.

Поведінку особистості та її особливості сприймання діяльності як цілісної картини, взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем лежать в основі поняття «ставлення». В.Н. Мясіщев зазначає, що: «відносини характеризують всю людину, а не яку-небудь сторону її психіки» (Мясіщев, 1998). Це дало основу психологу А.Н. Леонтьєву припустити, що: «справді змістовна, а не формальна характеристика психічного розвитку дитини не

може відволікатися від розвитку її реальних відносин до світу, від змісту її відносин» (Леонтьєв, 2015, с. 93).

У педагогічній науці «ставлення» розглядається як фундаментальна і центральна категорія виховання. В.М. Ніколаєнко в своєму дослідженні підкреслює, що: «ставлення є дійсний зв'язок, встановлений людиною з об'єктом в її свідомості, і передбачає знання цього об'єкта і цілий ряд умінь, що дозволяють сприймати об'єкт, розмістити цей об'єкт в структурі життєвих цінностей» (Ніколаєнко, 2018, с. 34).

Л.І. Білик вважає, що «ціннісне ставлення є одним з компонентів екологічної вихованості молодшого школяра і являє собою єдність гуманного мотиву, екологічних уявлень і вмінь» (Білик, 2014).

У працях із проблеми сутності понять «цінність» та «ціннісне ставлення» Н. Васильєв, О. Кочергін дійшли висновку, що: «ціннісне ставлення до природи – це деякий універсальний регулятор, який визначає способи впливу людини на природу, вибір засобів цього впливу, результат перетворювальної діяльності суспільства, а значить, і процесу становлення системи «природа – суспільство»» (Власенко, 2016).

Компонентами структури ціннісного ставлення до природи є: «внутрішній аспект відносин особистості, що включає в себе індивідуальне осмислення людиною цінностей природи, і зовнішній аспект, що виявляється у взаємодії людини з природою» (Молчанюк, 2019). Автор більш повно подає компоненти ціннісного ставлення до природи, однак не уточнює, чи включаються знання про цінності природи в екологічні уявлення дітей.

І.М. Казішкурт під екологічним вихованням розуміє: «педагогічну діяльність, спрямовану на формування екологічної культури особистості, складовими якої є екологічна відповідальність, екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічні знання та практична екологічна діяльність» (Казішкурт, 2017).

Науковець О.Г. Михайлик, «виховання в дитини поваги та любові до себе самої, до людей, до світу природи слід розпочинати з родини та

навчального закладу. Саме з молодшого шкільного віку залучають дитину до спільної екологічної діяльності з дорослими» (Михайлик, 2013). У цей період молодші школярі пізнають різноманітні об'єкти та явища природи, у них з'являється інтерес та любов до природи, поступово формується цілісна, емоційно-позитивна картина довкілля, що складає основу для духовного зв'язку дитини зі світом природи.

На даному віковому періоді, учні активно самотійно взаємодіють з навколишнім світом. Саме емоційна сфера стає підґрунтям для формування усвідомлюваних мотивів, моральних цінностей, які роблять молодший шкільний вік сенситивним для розвитку особистості.

Л.І. Демчук зазначає: «ознайомлення дітей з природою стає основою знань про морально-етичні норми та правила і робить їх основним регулятором їх поведінки. Система внутрішніх відносин стає основою особистості й виникає лише в світі культури» (Демчук, 2018).

Як зазначає В. Скрабець, «ставлення людини до природи є одним зі складових компонентів екологічної свідомості в якості предмета екологічної психології, де об'єктивний зв'язок природи і потреб людини знаходить відображення в особистісному внутрішньому світі, забарвлюється ним і набуває певного ступеня значущості. У силу цього практично будь-яке ставлення до природи набуває своєрідність суб'єктивного ставлення» (Скрабець, 1998, с. 140-141).

Умовами виховання ціннісного ставлення особистості до природи є: наявності внутрішніх спонук збереження навколишнього середовища, визнання самоцінності об'єктів природи, емоційно-ціннісного спілкування з ними, усвідомлення значення позитивних емоційних переживань у світі природи у задоволенні особистих потреб.

Отже, поняття «емоційно-ціннісне ставлення» стає предметом вивчення порівняно нового напрямку в науці-педагогічній аксіології. Характеризуючи і розмірковуючи через призму понять філософії і психологічних відносин дане поняття розглядають в наступних аспектах:

1) ціннісне ставлення розглядається у взаємозв'язку зі свідомістю, сенсом життя, ціннісними установками і ціннісними орієнтаціями, звідси ціннісне ставлення носить об'єктивний і суб'єктивний характер, оскільки є в свідомості суб'єкта; поняття «ціннісна установка» і «ціннісна орієнтація», як і ставлення, характеризуються значимістю суб'єкта і об'єкта;

2) джерелом зародження ціннісних відносин є соціальна діяльність, в результаті якої відбувається трансформація або перехід суспільної цінності в цінність особистісну;

3) більшість авторів вказують на рухливість, мінливість, динамічність ціннісних відносин; а тому структура ціннісного відносини-багаторівнева;

4) способом реалізації, передачі ціннісного відносини є діяльність, яка виражається в дії, переживанні, реакції, причому основна функція ціннісних відносин – направляти, коригувати процес формування і висунення цілей людини.

На думку Т.Ф. Юркова: «ціннісний аспект в знаннях вказує, що посилення ціннісних і нормативних компонентів досягається шляхом введення правил, норм, приписів, заборон екологічного характеру» (Юркова, 2019).

Емоційно-ціннісне ставлення особистості до живої природи (поряд з практичним і пізнавальним) входить в число фундаментальних вимірів людського буття в філософії. Практичне ставлення розкриває перед людиною те, що вона може змінити в світі. Пізнавальне ставлення показує, які можливості розуміння і пізнання світу. Аксиологічне ставлення дозволяє вирішити, чи варто змінювати і пізнавати світ, що людина може отримати від світу і на що вона може сподіватися. Людина така, які її цінності, устремління, інтереси, мотиви поведінки, він може успішно працювати і швидко просуватися в пізнанні, але його індивідуальна сутність при цьому буде прихована за безліччю опосередкованих ланок. І тільки в своєму ціннісному ставленні до світу, до людей, до живої природи людина

виявляється адекватною своїй сутності. Це є простір зустрічі суб'єкта зі світом, взятим як інтегральне ціле.

Досить детально проблема виховання ставлення до природи описана у працях С.Д. Дерябо. С.Д. Дерябо зазначає, що: «існує ряд параметрів, з допомогою яких воно може бути охарактеризовано: широта, інтенсивність, усвідомленість. Також є параметри другого порядку: емоційність, узагальненість, домінантність, когерентність, принциповість, свідомість. Особливе місце займають параметри стійкості і модальності» (Дерябо & Ясвин, 2016).

Таким чином, під емоційно-ціннісним ставленням до природи розуміється система цінностей, емоцій, ідеалів, відносин, що забезпечує формування гуманістичних ціннісних орієнтацій учнів, активної діяльності зі збереження навколишнього середовища. Формування позитивного ставлення дітей до природи – це важливий напрямок екологічного виховання, який відображає результат всієї еколого-педагогічної роботи з дітьми, є кінцевим її продуктом і показником. (*Екологічна освіта і виховання*, 2016).

В. Л. Сухар зазначає, що: «ставлення до природи – складова частина сукупності відношень особистості до навколишнього світу. Емоційно-ціннісного ставлення до природи розглядається як цілісне ставлення людини до дійсності під впливом її краси, емоційної привабливості, що виражається в пізнавальному та емоційному ставленні особистості до предметів та явищ природи, умінні дати їм оцінку, активному прагненні до здійснення художньо-творчої діяльності» (Сухар, 2016).

У науковій літературі природа розглядається і розуміється як цінність, що передбачає середовище життєдіяльності, засіб задоволення матеріальних, духовних та естетичних потреб, що сприяє гармонізації відносин людини з природою.

В основі формування емоційно-ціннісного ставлення у молодших школярів до природи лежать наступні принципи:

- формування екологічно грамотного природокористування; становлення у дітей навичок раціонального природокористування, екологічно грамотної поведінки в природі;
- врахування біологічних особливостей живих організмів при їх розміщенні і подальшому утриманні та догляді за ними;
- емоційно-пізнавального розвитку дитини засобами природи через розвиток мотивації до систематичного безпосереднього спілкування і взаємодії дітей з природою;
- емоційно-естетичного розвитку школярів, здатності бачити, відчувати красу навколишнього світу природи, різноманітність фарб, форм її предметів і об'єктів;
- формування духовно-моральних почуттів дитини через створення умов для розвитку потреби школярів в систематичному догляді за живими об'єктами і спілкування з ними, формування у кожної дитини стійкої потреби відчувати відповідальність за стан природного середовища;
- соціоемоційного розвитку дитини засобами природи, спрямованого на формування в учнів навичок позитивно-орієнтованого спілкування, взаємодію з природним оточенням (Сухар, 2016).

Дана категорія виражає гуманне ставлення до природи. Такий підхід дозволяє розглядати природу з позиції багатосторонньої (універсальної) цінності. На основі цього людина розуміє свою схожість з природою та реалізує вміння жити в гармонії з навколишнім середовищем.

Знавець у сфері екологічної освіти Н. А. Пустовіт зазначає: «ціннісні орієнтації – інтегративне утворення, що характеризує цілісну особистість, її спрямованість; вони висловлюють ціннісне ставлення до явищ життя, яке означає, що об'єктивні цінності усвідомлюються і переживаються особистістю як потреби, які мотивують дану поведінку і програмують майбутнє» (Пустовіт та ін., 2018, с. 48).

Натомість О. С. Лисенко переконана, що: «ставлення людини до природи, включаючи і органічно-тілесну природу самої людини, завжди

регулювалися різноманітними цінностями – утилітарно-прагматичними, технічними, економічними, науковими, моральними, естетичними, філософськими, релігійними тощо» (Лисенко, 2013).

Ми враховуємо думку С. Скрипника, який характеризує поняття «ціннісне ставлення до природи» як внутрішню готовність до екологічно доцільної взаємодії з природою, яка базується на усвідомленні самоцінності об'єктів природи, їх значення для суспільства і кожної людини зокрема. Ціннісне ставлення до природи відповідає принципам сталого розвитку, позначається на самовизначенні, реалізується у творчій взаємодії особистості з природою (Скрипник, 2010, с.11).

Як «внутрішню готовність учнів до екологічно доцільної взаємодії з природою: дії, реакції, переживання, що базуються на усвідомленні самоцінності об'єктів природи, їхньої цінності для суспільства і кожної людини зокрема» класифікує зміст поняття «ціннісне ставлення до природи» О. Колонькова (Колонькова, 2004).

Необхідність розширення діапазону розвитку в дітей вітальної цінності природи підкреслює З. Плохій. У запропонованій інтерпретації зміст поняття «ціннісне ставлення до природи» охоплює властивості природного середовища не лише з погляду практичної, а й пізнавальної, естетичної, моральної цінності. На ранніх стадіях онтогенезу означене ставлення розвивається у сфері емоційно-чуттєвих реакцій і виражається в елементарних емоційних переживаннях (Плохій, 2001).

Близький до означеного зміст поняття «емоційно-ціннісне ставлення до природи» визначає В. Маршицька, яка вбачає в ньому особливий вид суб'єктивного ставлення до цінностей природи, що виявляється в емоціях задоволення – незадоволення, радості – суму, захоплення – зневаги в процесі взаємодії з тими чи іншими об'єктами природи (Маршицька, 2003).

Таким чином, система ціннісних орієнтацій є підґрунтям, внутрішньою основою ставлення особистості до дійсності. Саме соціальний досвід допомагає у формуванні ціннісних орієнтацій й виявляються в ідеалах, цілях,

інтересах, переконаннях тощо. Це визначає ціннісні орієнтації центровим елементом духовної визначеності особистості.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити структуру ставлення молодших школярів до природи як суб'єктно-пізнавальну, ґрунтуючись при цьому на характеристиці виділених компонентів ставлення.

Тому виховання екологічної компетентності дітей варто розуміти та розглядати як морально-етичне виховання, тому що ціннісне ставлення до природи включає в себе гуманні почуття, бажання захистити і зберегти природу тощо.

1.2. Особливості формування ціннісного ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку

Важливою метою сучасного освітнього процесу повинна стати діяльність щодо формування екологічного мислення та поширення екологічної культури, а її основою – поширення почуття відповідальності за збереження придатності до життя природного середовища та благополуччя біосфери, що тягне за собою необхідність залучення учнів до конкретних видів діяльності, пов'язаних з природоохоронною роботою (Демчук, 2018).

Розвиток екологічної свідомості визначають кінцевим результатом екологічного виховання. Саме на це спрямоване формування екологічної культури особистості, що «представляє собою самостійну форму суспільної свідомості, система поглядів, думок, теорій, емоцій, що відтворюють проблеми співзв'язків суспільства і навколишнього середовища під час оптимального їх вирішення, враховуючи конкретні потреби суспільства та природні ресурси» (Демчук, 2018).

Особливістю формування емоційно-ціннісного ставлення у молодших школярів до природи є необхідність забезпечити безпосередні контакти дітей з об'єктами природи, організувати «живе» спілкування з рослинами і

тваринами. Виходячи з цього, необхідно використовувати ті методи, які це спілкування забезпечать (методично грамотно організовані спостереження в природі, праця по догляду за її об'єктами, найпростіші досліди і т. д.) (Андрос, 2016).

Через процес формування ціннісного ставлення дітей до природи як до однієї з найвищих цінностей досягається формування екологічної свідомості у дітей молодшого шкільного віку. На думку, І Андрос: «Система формування ціннісного ставлення дітей до природи як складової екологічної культури особистості передбачає взаємодію ряду психічних та індивідуально-особистісних процесів» (Андрос, 2016).

Формування у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи – це складний і тривалий процес. Кінцевим результатом має бути не тільки оволодіння певними знаннями і вміннями, а й розвиток емоційної чуйності, вміння і бажання активно захищати, покращувати облагороджувати природне середовище. У молодшому шкільному віці ставиться мета закласти фундамент знань про зв'язки в природі, які будуть сприяти формуванню свідомого ставлення до природи. Різні види діяльності молодших школярів в природі є необхідною і обов'язковою умовою здійснення виховання свідомого ставлення до природи. Іншою важливою умовою цього є систематична робота по вихованню дбайливого і свідомого ставлення до природи на уроках і в позакласній роботі (Михайлик, 2013).

Найбільш сприятливим періодом для виховання основ свідомого ставлення до природи є молодший шкільний вік, так як в цей період інтенсивно формуються властивості і якості особистості, які визначають її сутність в майбутньому. У молодших школярів вже спостерігається готовність до свідомої взаємодії з природою. Це включає як емоційну сторону (наприклад, потенційну сприйнятливість до природи, почуття захоплення нею, позитивні емоції по відношенню до об'єктів природи), так і ділову готовність (реалізація своїх знань в різних нестандартних ситуаціях). Межі молодшого шкільного віку, збігаються з періодом навчання в

початковій школі, встановлюються в даний час з 6-7 до 9-10 років (*Екологічна освіта і виховання*, 2016).

Звертаючи увагу на досвід формування екологічної культури молодшого школяра в умовах навчально-виховного комплексу культурологічного спрямування, науковці визначають чотири етапи залучення дітей до світу природи.

Під час першого етапу діти вчаться бачити і розуміти красу навколишнього середовища; на другому етапі відбувається формування в учнів потреби не тільки спостерігати, а й раціонально відноситися до світу природи, оберігати, примножувати і збагачувати її, третій етап характеризується усвідомленням невіддільності природи від людини, спілкуючись з оточуючим середовищем людина плекає у собі кращі моральні якості. Становлення екологічної відповідальності як основної риси особистості, що базується на системних знаннях про екологічні проблеми на сучасному етапі та можливості впровадження концепції, вектори яких спрямовані на еволюцію сучасної цивілізації і навколишнього середовища відбувається вже на четвертому етапі.

Адже саме в початковій школі дитина збагачується знаннями стосовно природного оточення, знайомиться із загальною картиною світу, у неї формується моральне і естетичне ставлення до неї. Слід пам'ятати, що саме від того, наскільки успішно здійснювалися екологічна освіта та екологічне виховання, і залежить майбутній стан природного середовища. Завданням початкової школи є закласти в дитячі душі з перших кроків їх взаємодії з навколишнім світом основи екологічних знань, які з віком переростуть в тверді переконання.

На сьогоднішній день дуже важливо, щоб всі діти стали гідними громадянами, тому формувати екологічну грамотність у молодших школярів необхідність сьогоднішнього часу. Багато дітей приходять до школи з дуже обмеженими, споживчими уявленнями про природу. Має бути тривалий і нелегкий шлях, щоб відкрити перед ними дивовижний, різноманітний і

неповторний світ природи (Ісаєва, 2015, с. 45-50). Дитина через навколишній світ повинна пізнати різноманітність форм, фарб, різних проявів, станів природи, тваринний світ, світ рослин, сезонні зміни, своє важливе і значуще місце в цьому світі. У молодшому шкільному віці йде активний процес цілеспрямованого формування знань, почуттів, переживань, розвитку здібностей та інтересів. Чуйність і сприйнятливність є найважливішою особливістю учнів.

К.Г. Магрламова виділяє три основних етапи формування емоційно-ціннісного ставлення до природи дітей молодшого шкільного віку: «у процесі побудови перцептивного образу; перцептивний канал; на основі обробки отриманої інформації – когнітивний канал; під час безпосередньої взаємодії з природним об'єктом – практичний канал» (Магрламова, 2018).

Виховання емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до природи поділяють на етапи (Рис. 1.1.)

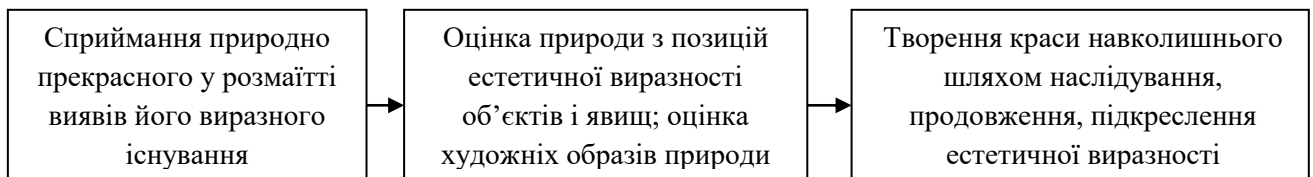

Рис. 1.1. Етапи виховання ціннісного ставлення молодших школярів до природи

Перший етап – сприймання природно прекрасного у розмаїтті виявів його виразного існування реалізовується за допомогою педагогічних умов, які забезпечують покращення освітнього процесу. Г. Г. Тараненко до них відносить: пізнання естетичної цінності природи через використання комплексу мистецтв; створення емоційної атмосфери під час взаємодії учнів з природою, співвідношення освітнього процесу індивідуальним та віковим особливостям, здібностям, задаткам дитини; напрямок на формування творчої активності дітей; системність та послідовність під час розвитку у школярів емоційно-ціннісного ставлення до природи в освітньому процесі навчального закладу; педагогічна майстерність вчителя, координація роботи

з батьками; обізнаність педагога в галузі мистецтва; матеріальне забезпечення освітнього процесу (Тараненко, 2015).

Молодшим школярам притаманна неповторна єдність знань і переживань, що дозволяють вибудовувати основи формування стійких основ ціннісного ставлення до природи. Молодший шкільний вік характеризується тим, що в свідомості дитини здійснюється первинне формування наочно-образної картини світу і морально-екологічної позиції особистості, яка зумовлює стабільне ставлення школяра до соціального і природного оточення, а також до самого себе.

М. Абрамович ефективними шляхами активізації цього процесу є вбачає: «організація безпосереднього контакту молодших школярів з природою за законами гармонії; залучення дітей до художнього сприймання образу природи в мистецтві; організація художньо-творчої діяльності школярів на теми природи з метою виявлення особистого ставлення до довкілля» (Абрамович & Сігінішіна, 2019).

Важливе значення для забезпечення ефективності екологічної освіти школярів щодо формування ціннісного ставлення до природи має не лише обґрунтований добір змісту навчального матеріалу та відповідних методів і засобів навчання, а й особистісна орієнтація педагогічних технологій. Остання досягається такими шляхами:

- головна увага у процесі вивчення проблем довкілля приділяється корекції наявного в учнів досвіду поведінки та відповідних ціннісних орієнтацій, оскільки вони дуже часто мають суто споживацький характер;
- проблеми довкілля розглядаються не загально, а стосовно кожного, і на які кожен впливає в повсякденному житті;
- використання інформаційного і комунікативного «вибухів», які спричиняють духовне потрясіння, емоційне переживання, зіставлення кожним учнем свого «Я» з відповідними «Я» своїх ровесників;

– створення ситуацій, в яких певна проблема обговорюється всебічно і якомога об'єктивніше, висувається кілька можливих способів її вирішення і учень сам приймає якесь рішення (Жирська, 2014).

Щодо визначення організаційно-педагогічних умов, то Л.І. Демчук визначає їх як «сукупність об'єктивних можливостей навчання та виховання, організаційних форм та матеріальних можливостей, а також обставин взаємодії суб'єктів педагогічного процесу» (Демчук, 2018, с. 192).

Виділимо організаційно-педагогічні умови формування ціннісного ставлення до природи молодших школярів.

1. Врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Молодшим шкільним віком у сучасній періодизації психічного розвитку називається відрізок часу, що охоплює період від 6 до 7, 9-11 років. Це вік зміни стилю та способу життя в цілому. З'являються нові вимоги, дитина освоює нову соціальну роль учня. До початку навчання в молодшій школі дитина перебуває в стані кризи 7 років. Основна причина кризи в тому, що дитина вичерпала розвиваючі можливості ігор (Момот, 2015).

Кожен учень має фізичні та психологічні особливості розвитку, що зумовлені станом здоров'я; особливостями характеру, темпераменту; особливостями сімейного виховання та іншими факторами. Індивідуальні відмінності учнів зумовлюють специфіку застосування педагогом тих чи інших прийомів та засобів у процесі формування ціннісного ставлення до природи, тому їх врахування є необхідною умовою цього процесу.

На думку В.С. Крисаченко: «Формування екологічної свідомості в дитинстві досягається через процес формування ціннісного ставлення дітей до природи як до однієї з найвищих цінностей. Система формування ціннісного ставлення дітей до природи як складової екологічної культури особистості передбачає взаємодію ряду психічних і індивідуально-особистісних процесів» (Крисаченко, 2016).

О.С. Лисенко визначає алгоритм формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природі як основного показника первинного рівня сформованості екологічної культури включає наступні етапи:

- ✓ «формування системи екологічних знань, норм і правил екологічної поведінки;
- ✓ мотивів, стимулюючих потреба в екологічних знаннях, екологічно мотивовану мисленні і поведінці;
- ✓ формування ціннісних орієнтирів, серед яких природні об'єкти представляють одну з найвищих цінностей;
- ✓ формування екологічної свідомості, яка проявляється в екологічно мотивованій поведінці, прагненні зберегти і примножити природні багатства» (Лисенко, 2013).

Дослідники відзначають, що виховання ціннісного ставлення до природи передбачає такий вибір змісту, форм і методів навчання, який дозволив би організувати сферу, розширювати і систематизувати конкретні уявлення про природу найближчого оточення, допомогти дітям усвідомити деякі екологічні зв'язки і залежності. Але крім надання дитині можливостей отримати знання, дорослі повинні піклуватися і про їх закріплення в пам'яті дітей, враховуючи психофізіологічні особливості розвитку головного мозку і функціонування психічних процесів. Адже так само легко, як дитина сприймає інформацію, вона і забуває її. І весь процес доводиться починати спочатку.

Молодший шкільний вік має величезні можливості як фізичного, духовного, так і розумового розвитку. Для успішної реалізації розвитку всіх напрямків необхідно враховувати як психічні, так і фізіологічні особливості цього віку.

Молодший шкільний вік можна визначити як сенситивний період розвитку всіх процесів пізнання. Такі властивості психіки молодших школярів, як податливість, пластичність, чутливість нервової системи створюють сприятливі умови для формування ціннісного ставлення до

природи. Зі вступом до школи у дитини формуються нові мотиви діяльності та ціннісні орієнтації. Дослідники вказують на такі особливості формування ціннісних відносин (у тому числі і до природи) у молодшому шкільному віці:

1. Домінування мотивації досягнення. Ціннісні відносини молодшого школяра формуються під впливом мотивації досягнення успіху чи мотивації уникнення невдачі. Важливе завдання – сприяти розвитку мотивації досягнення успіху у молодшого школяра. Учень повинен усвідомлювати важливість досягнення успіху в діяльності, а не прагнути уникнути невдачі (труднощів). Для здійснення заходів, необхідних для формування мотиваційної сфери, як правило, потрібна система різних мотивів, інтересів, цілей, потреб.

2. Нестача життєвого досвіду. Ціннісні відносини у молодшого школяра формуються в умовах обмеженого життєвого досвіду. Тому важливе завдання педагога та батьків – компенсувати нестачу особистого досвіду дитини за рахунок особистого прикладу, навчання та переконання. Багато чого у поведінці дитини молодшого шкільного віку визначається і наслідуванням.

3. Розвиток рефлексії. Рефлексія дає можливість молодшому школяру об'єктивно оцінювати свої вчинки та адекватно оцінювати вчинки інших людей. Рефлексія сприяє формуванню ціннісних відносин. Завдання педагога – сприяти розвитку рефлексії у молодших школярів (Тарасенко, 2017).

4. Операційний розвиток інтелекту. З початком молодшого шкільного віку дитина вступає у фазу операційного розвитку інтелекту, що проявляється у процесі децентрації, завдяки якому дитина може брати до уваги думку інших людей, ототожнювати свою позицію з реальним станом речей, що сприяє формуванню ціннісних відношень до себе та навколишнього світу (Давидюк, 2018).

Таким чином, проектуючи процес формування ціннісного ставлення до природи у молодших школярів, педагог має враховувати індивідуальні та

вікові особливості учнів. Необхідно, щоб освітньо-виховний процес відповідав віковим та індивідуальним особливостям розвитку сприйняття, пам'яті, мислення, мовлення; необхідно, щоб заняття були цікаві та пізнавальні для кожного учня.

2. Взаємодія із сім'ями учнів.

Роль сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до природи у молодшого школяра важко переоцінити. У сім'ї дитина отримує первинні знання про природу та її компоненти. В сім'ї у дитини формуються первинні навички охорони природи та основи ціннісного ставлення до неї. У молодшому шкільному віці наявні знання про природу поглиблюються і, підкріплюючись мотивацією, формують ціннісне ставлення до природи.

Ефективність процесу формування ціннісного ставлення до природи у молодших школярів багато в чому залежить від встановлених зв'язків з сім'ями учнів, від створення ланцюжка «школа – сім'я», що дозволяє скоординувати процеси формування ціннісного ставлення до природи у школярів в школі та в сім'ї. Молодші школярі, набуваючи нових знань про природу та її явища, починають замислюватися та цінувати рідну природу, дбайливіше ставитися до себе, до оточуючих, до батьків.

Батьки, співпрацюючи з педагогом, організують сімейний побут та дозволяють відповідно до принципів охорони природи, сприяючи цим формуванню ціннісного ставлення до природи у дітей.

3. Системність педагогічних впливів на особистість молодшого школяра, яка досягається наскрізним використанням природи як фактора художньо-естетичного виховання в умовах школи. Шевчук К.Д. визначає наступні принципи організації взаємодії дитини з природою: принцип природодоцільності, принцип культуровідповідності, принцип гуманізму, принцип варіативності. Розглянемо їх детальніше.

- принцип природодоцільності. Дитина задовольняє власні потреби щодо пізнання природного довкілля, взаємодіючи з його компонентами. Інформація має бути спрямована на формування в неї цілісної картини світу.

Діти мають вчитися жити в країні можливого екологічного лиха, зорієнтовані на його подолання і безпечну для особистого здоров'я поведінку;

- принцип культуровідповідності. «Передбачається оволодіння основами екологічної культури, набуття особистісного утворення – екологічної вихованості, яка проявляється у свідомості, діяльності, поведінці в емоціях та почуттях. К.Д. Шевчук зазначає, що: «Важливо навчити дитину бути помірною у взаємодії з рослинами і тваринами, зокрема, не нав'язувати своїх ігор свійським тваринам, корегувати особисту поведінку відповідно до їхніх реакцій на вигук, на дотик» (Шевчук, 2018);

- принцип гуманізму. Йдеться про оволодіння правилами гуманної взаємодії з компонентами природного довкілля. На думку Шевчук К.Д.: «дорослі мають навчити дітей визнавати право на існування кожного компонента природи поза особистими симпатіями та антипатіями й самі мають так поводитися. Належить якнайшвидше відкинути прагматичний підхід до цінності компонентів природи з позицій «корисне» – «шкідливе», «потрібне» – «не потрібне». Натомість слід реалістично оцінювати їхній вплив на дитину з позицій «безпечно» – «небезпечно». Саме в молодшому шкільному віці дитина має оволодіти основами безпечної взаємодії з оточенням» (Шевчук, 2017);

- принцип варіативності передбачає створення в умовах навчального закладу екологічного розвивального предметного середовища, діяльність у якому забезпечить компетентність дітей у сфері «Природа». Г.М. Абрамович підкреслює: «У приміщенні навчального закладу мають бути куточки з живими, а не штучними квітами, кімната (кабінет) природи, зимовий сад. На озелененій території доцільно влаштувати город, квітник, сад з плодовими деревами та кущами, варто також прокласти екологічну стежину з різноманітними ділянками, зокрема з ділянкою незайманої природи» (Абрамович & Сігінішкіна, 2019).

4. Організація дитячого спілкування з природою на засадах гуманізму.

Лише у спілкуванні з живим світом дитина має змогу заглиблюватись у безмежне багатство природних явищ, у їхню невичерпну красу. Вона вбирає у себе барви, звуки й пахощі природи, прагне розкрити таємниці довкілля, захоплюється загадковістю, співчуває всьому живому, одухотворяє його. Тут виявляються особливості її ставлення не лише до компонентів природи, а й до самої себе.

Спілкування з природним довкіллям спільно з дорослими допомагає дітям оволодіти емоційною регуляцією поведінки, засвоювати її еталони:

- ✓ бути добрим до рослин і тварин, доброзичливо звертатися до них, лагідно торкатися листя, кори, квітки, шерсті тварин, пір'я птахів, не робити різких рухів біля них аби не злякати, не потривожити;

- ✓ стримувати бажання надокучати тваринам, особливо тим, які легко потрапляють до рук (комахам, дощовим черв'якам, молюскам, земноводним, беззахисним пташеняттям, дитинчатам свійських тварин);

- ✓ виявляти співчуття природній біді в довкіллі (наприклад, голодна кішка довго й голосно нявчить, сріблясте павутиння порвала гілка, стебло ромашки густо вкрите попелицями тощо);

- принцип активності. У взаємодії з природним довкіллям дитина – активний суб'єкт. Через спілкування, спостереження, експериментування, гру, природоохоронну та мистецьку діяльність дитина набуває корисного особистого досвіду. Вона має відчути власну спроможність пізнавати світ і взаємодіяти з ним, розуміти те, що спостерігає, правильно висловлювати свої думки, озвучувати почуття. Показниками такої активності є емоційне сприймання природного довкілля, зважена самостійність у поведінці; навички практичного життя в природному довкіллі, гідність у ставленні до його компонентів; володіння засадами самозахисту, уміння долати труднощі;

- принцип художності. С. Д. Дерябо визначає його як: «Процес спілкування дітей з природою варто послідовно звільняти від зайвого прагматизму. Натомість потрібно концентрувати дитячу увагу на естетично

виразному. Щоденні прогулянки, свята й розваги, творчі години слід щедро наповнити художньо-естетичними акцентами» (Дерябо & Ясвин, 2016).

5. Забезпечення належної емоційності та індивідуалізації сприймання дітьми природи. Варто пам'ятати, що діти погано засвоюють те, що не зачіпає їхні почуття, не має для них особистісного значення. Тому важливо, щоб дитина сприймала об'єкти природи як суб'єкти. Г. М. Абрамович визначає наступні умови для активізації даного психологічного механізму: «по-перше, дітей слід спочатку знайомити із зовні привабливими рослинами і тваринами; по-друге, ознайомлення з об'єктами природи має бути індивідуалізованим: найкраще формувати уявлення про конкретну рослину або тварину, а не про певний вид чи клас; по-третє, підвищенню пізнавального інтересу сприяє проведення в інформаціях про живі істоти паралелей з людиною: йдеться про влаштування гнізда, догляд за дитинчатами тощо. Потреба живих істот у збереженні певних умов для свого життя стає дітям ближчою, коли вона порівнюється з потребою людини в диханні, їжі, воді, житлі, у волі та безпеці; по-четверте, слід потужно одухотворювати об'єкти і явища природи в дитячій свідомості» (Абрамович & Сігінішіна, 2019).

6. Активізація художньо-творчих механізмів освоєння дитиною довкілля.

Всі види художньо-творчої діяльності підсилюють естетичну оцінку природи. Так, мовленнєво-творча діяльність дає дитині змогу вербально виявити власне захоплення світом природи.

Працюючи з природним матеріалом, діти пригадують, з якого дерева шишка, жолудь, суха гілочка, листочки, якими вони були раніше, навіщо вони потрібні деревам і кому стали у пригоді.

Музична діяльність сприяє вияву почуттів мовою звуків: шум води, шерхіт листя, завивання вітру, гудіння джмеля. У танці дитина може відтворити рухи тварини, рослини, об'єкта неживої природи. Художнє

перевтілення в образ зі світу природи допоможе дитині відчувати його стан, ставши на якусь мить бджілкою, краплинкою води, сніжинкою.

Гарну можливість перевтілитись, а ще й одягнути яскравий костюм, надає дітям театралізована діяльність (Лисенко, 2013).

7. Залучення дітей до посильної практичної діяльності в природі з метою допомоги її об'єктам і мешканцям. Л. Іщенко зазначає: «що морально-естетичні почуття залежать від вольової діяльності дитини, від її уміння долати труднощі на шляху до наміченого. Вони пов'язані з практичною діяльністю дітей, спрямованою, зокрема, на створення сприятливих умов для життя рослин, хатніх тваринок – мешканців живого куточка. «Необхідно вчити дітей розуміти, коли рослині погано, коли тварина сумує і коли їй добре. Значна роль має надаватися спостереженням для визначення стану рослини чи тварини за її зовнішніми ознаками. Набувши компетентності, діти свідомо долучаються до практичної діяльності щодо створення необхідних умов» (Іщенко, 2017)

У спілкуванні з природним довкіллям діти вступають у взаємодію з рослинами, тваринами, явищами природи, у них збагачується емоційна сфера, відбувається становлення особистості. У такому творчому процесі діти можуть оволодіти «абеткою» емоцій. Умова – доброзичлива атмосфера, в якій вони мають перебувати весь день; дорослі повинні бути щирими й такими ж безпосередніми, як діти.

8. Використання в естетико-виховному процесі народних природознавчих традицій. На думку А.В. Жукової: «під народними природознавчими традиціями розуміється «виховний досвід української нації, пов'язані з природою звичаї нашого народу, норми поведінки в природі, що склалися історично і передавалися з покоління в покоління засобами народного календаря, усної народної творчості, через обряди, свята тощо» (Жукова, 2017).

Екологічне виховання має відбуватися в творчому розвитку, з додержанням наступності у народних природознавчих традиціях.

Враховуючи психологічні особливості дітей, доцільно добирати різний зміст навчального матеріалу, який би поступово ускладнювався.

Дотримання вищезначених педагогічних принципів сприятиме успішному перебігу процесу виховання у дітей ціннісного ставлення до природи.

Л.Л. Момот, серед ефективних шляхів активізації цього процесу визначає наступні: «організацію безпосереднього контакту молодших школярів з природою за законами гармонії; залучення дітей до художнього сприймання образу природи в мистецтві; організацію художньо-творчої діяльності школярів на теми природи з метою виявлення особистого ставлення до довкілля» (Момот, 2015).

Отже, серед завдань, від вирішення яких може залежати успіх цілеспрямованого формування у дітей адекватного позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи особливо слід відзначити наступні: виховання інтересу до пізнання природи і спілкування з нею; виховання інтересу і здатності до емоційного переживання спілкування з природою; формування системи уявлень про цінності природи і складових її елементів. Усвідомлення необхідності вирішення цих трьох завдань усіма, від кого залежить результативність роботи по формуванню культури емоційно-ціннісного ставлення до природи, є неодмінною умовою досягнення поставленої мети. Однак успіх екологічного виховання залежить не тільки від того, як учитель розуміє його цілі і завдання, а й від створення необхідних умов для втілення їх в навчально-виховному процесі, таких як врахування вікових і психологічних особливостей сприйняття і пізнання природи школярами, посилення міжпредметних зв'язків, встановлення тісного зв'язку з життям і працею, забезпечення оптимального співвідношення навчальної та позакласної роботи, використання прикладів позитивного ставлення до природи вчителя, дорослих.

1.3. Емпіричне дослідження рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів початкової школи

Для вивчення рівня сформованості у молодших школярів ціннісного ставлення до природи нами була складена програма дослідження. Зміст програми передбачав визначення експериментальної бази, добір методів та методик, визначення рівнів сформованості в учнів молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до природи на основі встановлених критеріїв та показників.

Отже, мета дослідження на етапі констатувального експерименту – визначення рівнів сформованості у молодших школярів ціннісного ставлення до природи та виявлення особливостей формування ціннісного ставлення до природи в учнів початкової школи.

Завдання констатувального етапу експерименту:

- визначити критерії та показники формування ціннісного ставлення до природи у молодших школярів;
- з'ясувати ступінь розуміння молодшими школярами поняття «природа»;
- визначити значущість природи та екології в житті учнів;
- визначити рівні сформованості у молодших школярів ціннісного ставлення до природи;

Експериментальною базою дослідження були загальноосвітні школи: Чернівецький ліцей № 20, Чернівецький ліцей № 9, Великокучурівський ЗЗСО I-III ступенів ім. В. Бузенка, Станівецький НВК, Сторожинецька гімназія № 2, Нелиповецький ліцей ОЗЗСО. Загальне число респондентів становило 70 учнів, 20 вчителів та 85 батьків учнів цих шкіл.

Еколого-природнича компетенція, на думку Г. В. Беленької та В. А. Гапченко, передбачає сформованість таких компонентів:

1. Когнітивного (знання природи рідного краю, знання принципів функціонування екосистем, здатність до встановлення причинно-

наслідкового зв'язку (Беленька & Гапченко, 2018). Когнітивний компонент передбачає формування системи екологічних знань (природничо-наукових, світоглядних, нормативно-правових, практичних), способів мислення, які виступають орієнтовною основою для екологічної діяльності. Система знань, що входять в когнітивний компонент, служить основою для розуміння цілісної екологічної картини світу, що сприяє поясненню зв'язків і залежностей в екосистемах, усвідомлення ролі і місця людини в системі світобудови; виявлення, рішення і попередження екологічних проблем (проблем пізнавальних, моделювання, практичного перетворення дійсності); оволодіння екологічно безпечними прийомами і способами життєдіяльності; формування ціннісних установок по відношенню до природи, до власної екологічної діяльності.

2. Ціннісного (почуття та співпереживання природі, свідомість та незалежність в екологічних судженнях); розкриває ступені естетичного та етичного сприймання об'єктів природи. На думку Г.В. Беленької: «Для розвитку ціннісного ставлення до природи потрібний певний сформований рівень пізнавальної та емоційної сфер особистості, остання формується пізніше, а саме в юнацькому віці. Водночас, нерозвиненість перцептивно-афективного компонента в дітей молодшого шкільного віку не вказує на відсутність або низький рівень емоційності. На основі цього, визначають, що ставлення до природи у дітей має емоційно забарвлений характер, проте воно являється емоційно насиченим, а не емоційно спрямованим» (Беленька & Гапченко, 2018).

3. Практичного (прояв екологічної ініціативи та турботи, звичка дотримуватися екологічних норм поведінки) формується на основі прагнення до практичної взаємодії з предметами та об'єктами довкілля, характеризує володіння спеціальних умінь та навичок. В.А. Гапченко переконана, що: «у дітей молодшого шкільного віку даний компонент також недостатньо сформований, тому що в них низький рівень або відсутність необхідних умінь та навичок взаємодії з природою» (Беленька & Гапченко, 2018).

В якості основної форми екологічної діяльності дітей можна назвати участь у розробці та реалізації навчальних екологічних проєктів, спрямованих на поліпшення стану навколишнього середовища, виявлення та вирішення проблем місцевої спільноти, підвищення якості життя її учасників. Поряд з цим велике значення має формування раціональних процедур вирішення екологічних проблем (проектування, аналіз ризиків, розробка критеріїв прийнятих рішень, самооцінка діяльності).

4. Діяльнісного (вчинковий) – визначає ступінь прояву активності особистості, спрямований на внесення змін у довкіллі відповідно до особистого відношення до природи. К.Д. Шевчук зазначає, що: «характер змін може бути як сприятливим, так і несприятливим, та залежить від типу модальності ставлення. Даний компонент у молодших школярів розвинений не на високому рівні. У дітей виникають суперечності між визначеними вимогами та реальною поведінкою в природі» (Шевчук, 2018).

Аналізуючи наукову літературу нами було виділено критерії сформованості у молодших школярів ціннісного ставлення до природи. До кожного критерію розроблено відповідні показники (табл.2.1).

Таблиця 2.1.

**Критерії та показники сформованості у молодших школярів
ціннісного ставлення до природи**

Критерії	Показники
Когнітивний	1) знання про природу; 2) усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у природі; 3) розуміння цілісності картини світу.
Емоційно-мотиваційний	1) емоційне ставлення до природи; 2) потреба у спілкуванні з природою.
Діяльнісно-практичний	1) прагнення до соціально-значущої діяльності; 2) наявність ціннісних орієнтацій.

На основі виділених критеріїв та їх показників було встановлено такі рівні екологічної вихованості: високий, середній, низький.

Високий рівень: характеризується достатнім обсягом уявлень дітей про об'єкти та явища природи, розумінням причин та шляхів вирішення екологічних проблем, високими знаннями норм екологічної етики, вмінням аналізувати екологічні наслідки різних життєвих ситуацій, розумінням екологічних зв'язків та залежностей між об'єктами природи, між природою та людиною, здатністю обґрунтувати їх за допомогою мовлення; тип ставлення до природи – позитивне емоційно-ціннісне; у дітей сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, які вони самостійно застосовують.

Середній рівень: характеризувався обсягом уявлень дітей в межах програми, частковою відповідністю уявлень реальній дійсності, здатністю диференціювати живі й неживі істоти, частково визначати окремі потреби живих організмів, називати деякі умови, необхідні для їхнього життя, відсутністю розуміння цілісності природи, залежності життя і здоров'я людини від чинників природного середовища, утрудненнями з аргументацією суджень; тип ставлення до природи – змішаний; у дітей сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, які застосовуються епізодично.

Низький рівень характеризувався недостатнім обсягом уявлень дітей про об'єкти та явища природи, частковою відповідністю уявлень реальній дійсності, недостатнім усвідомленням залежності живого організму від чинників середовища, нерозумінням екологічних зв'язків, цілісності природи, відсутністю аргументації суджень; тип ставлення до природи – споживацький чи змішаний; уміння та навички догляду за об'єктами природи в основному сформовані, але рідко застосовуються.

Для діагностики когнітивного критерію було використано анкетування «Значення природи для мене» метою якого було оцінювання повноти знань молодших школярів про природу (Додаток А). Учням було запропоновано 10 питань для визначення системності знань про цінність природи в житті

школярів, способів пізнання довкілля, активності учнів у природоохоронній діяльності.

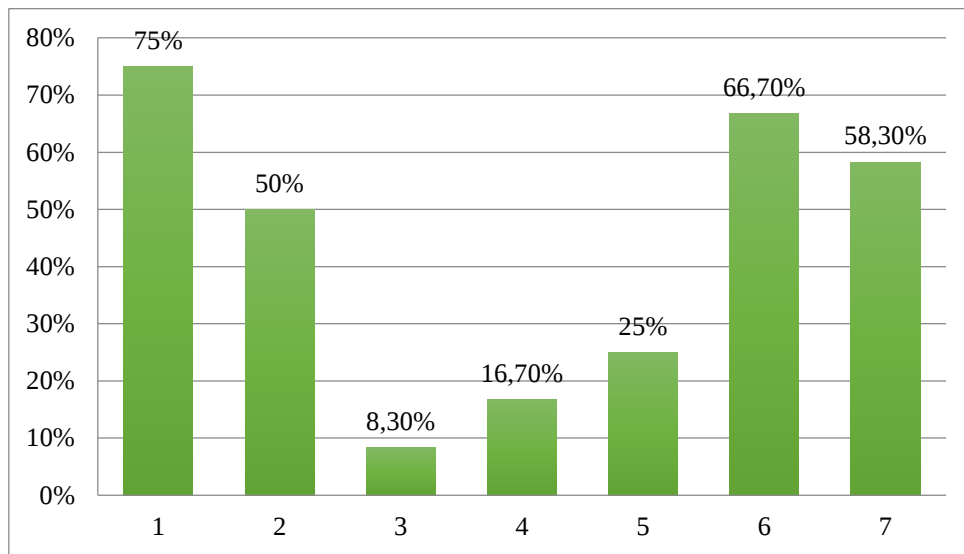
На питання «Чи любиш ти природу?» більшість учнів відповіли «так» 93%, «ні» – 5%, серед відповідей були учні, які не визначилися та відповіли «не знаю» – 2%. На питання «Що таке екологія?» більшість респондентів визначили екологію як науку про навколишнє середовище (60%), 17% учнів вважають, що екологія вивчає походження землі, 19% – це оточуючий світ, 5% – не визначилися з поняттям.

Практично всі школярі відповіли, що в Україні існують екологічні проблеми (88%), проте є частина дітей, які не усвідомлюють цього факту (12%). На питання «Що буде з тим куточком природи, де повністю вирубають ліс?» 57% дітей відповіли, що порушиться природний баланс, 24% – погіршиться повітря, 7% – там буде поле, 9% – руйнуватимуться ґрунти, 3% – не визначилися. 79% школярів хвилює доля природи, що є позитивним. 14% учнів зазначили, що їх не хвилює доля природи, 7% – ще не визначилися. Більшість респондентів відповіли, що люди не знають правил поведінки в природи, проте частина зазначила, що люди знають правила поведінки, проте практично їх не застосовують. Готовність дітей до вирішення екологічних проблем проявляється в практичній діяльності: 50% учнів саджають дерева та квіти, 11% – збирають макулатуру, 20% – прибирають територію населеного пункту, 7% – беруть участь у екологічних акціях, проте 11% школярів зазначили, що нічого не роблять для покращення стану довкілля.

Нам вдалося з'ясувати потреби та вподобання молодших школярів під час взаємодії з природою. Результати показали, що природа для більшості учнів полягає у відпочинку серед природи, задоволенні потреб в інтелектуальному розвитку, практичній діяльності, естетичних тощо. (гістограма 2.1).

Гістограма 2.1.

Потреби молодших школярів у природі

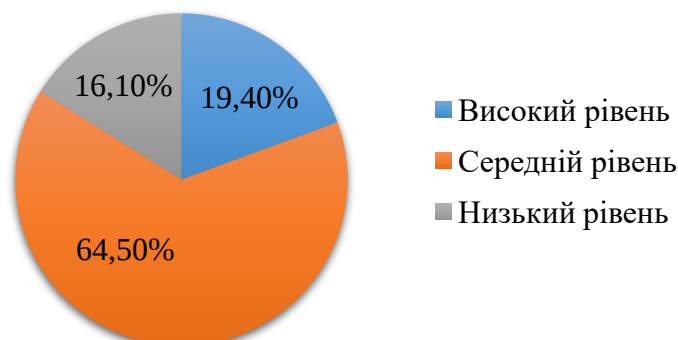
Потреби у:

- 1 – відпочинку серед природи;
- 2 – телевізійних передачах про світ природи;
- 3 – навчальному предметі природничого циклу;
- 4 – роботі у природничому гуртку;
- 5 – книгах про природу;
- 6 – допомозі та захисті тварин;
- 7 – спостереженні за світом природи.

Як показав теоретичний аналіз дослідження структурним компонентом ставлення особистості є емоції, тому наступним етапом є дослідження емоційного ставлення молодших школярів до природи. Для визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи було використано методику діагностуючих ситуацій. Учні повинні уявити себе в кожній з цих ситуацій і вибрати з запропонованих варіантів той, що відповідає власним почуттям та емоціям (Додаток Б). Результати констатувального експерименту засвідчили, що молодші школярі мають різний рівень екологічної вихованості. (Гістограма 2.2.)

Гістограма 2.2.

Рівні сформованості екологічної поведінки

У результаті дослідження було з'ясовано, що високий рівень показали 19,4% дітей, середній 64,5% та низький – 16,1%. Ми констатували, що учні проявляють інтерес до природи, розуміють важливість збереження довкілля, проте для того щоб підвищити екологічну вихованість школярів слід оптимізувати процес екологічного виховання за допомогою комплексного впливу на когнітивну, почуттєву та діяльнісну сферу особистості.

Дані, отримані на констатуючому етапі роботи, дозволили перейти до розробки програми, орієнтованої на формування ціннісного ставлення до природи в дітей молодшого шкільного віку.

Мотивація взаємодії з природними об'єктами в дітей перебуває в середньому рівні. Рівень особистісного ставлення дітей до природи недостатньо високий. В цілому, у дітей переважає орієнтація на дотримання правил поведінки в природі, а чи не на екологічно орієнтовану діяльність. Результати анкетування засвідчили про необхідність створення педагогічних умов, проведення регулярної систематичної роботи педагога щодо формування ціннісного ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку.

План реалізації програми «Пізнавальна екологія» представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

План реалізації програми «Пізнавальна екологія»

Етапи	Зміст етапу
-------	-------------

<i>Діагностичний</i>	Мета – водна діагностика рівня ціннісного ставлення до природи. Вступний інструктаж з ТБ під час проведення занять. Методики: 1. Анкета «Значення природи для мене» 2. Методика діагностуючих ситуацій 3. Опитувальник «Ставлення до навколишнього світу» (Н.С. Жестова).
<i>Діяльнісний</i>	1. Повітряна оболонка нашої території. 1.1. Будова повітряної оболонки Землі. 1.2. Характеристика клімату своєї місцевості. 2. Водні ресурси області. 2.1. Загальна характеристика водяних екосистем. 2.2. Річки Чернівецької області. 2.3. Озера, ставки, болота та підземні води. 3. Агрокліматичні ресурси Буковини. 3.1. Поняття ґрунту, його властивості. 3.2. Родючість. 4. Рослинні багатства Чернівецької області. 4.1. Склад лісів 4.2. Вивчення видового складу рослин 4.3. Лугові рослини рідного краю. 5. Тваринний світ рідного краю. 5.1. Тварини Чернівецької області 5.2. Птахи Чернівецької області. 5.3. Риби Чернівецької області. 5.4. Комахи Чернівецької області. 6. Природа – наша цінність. 6.1. Правила поведінки на природі. 6.2. Забруднення середовища та можливі наслідки. 6.3. Сучасні проблеми охорони навколишнього середовища. 6.4. Поліпшення довкілля своєї місцевості. 6.5. Свято «В гостях у природи».
<i>Динаміка розвитку ціннісного ставлення до природи</i>	Методики: 1. Анкета «Значення природи для мене» 2. Методика діагностуючих ситуацій

	3. Опитувальник «Ставлення до навколишнього світу» (Н.С. Жестова).
--	--

Таким чином, екологічна грамотність учнів початкових класів обумовлена індивідуальними й віковими особливостями особистості, рівнем знань про закономірності функціонування природних систем, умінням аналізувати взаємодію людини з довкіллям в процесі природоохоронної діяльності та сформованістю ціннісного ставлення до природи.

Сім'я – найближче і постійне соціальне оточення дитини, вплив сім'ї на розвиток особистості дитини доведений не тільки численними дослідженнями в галузі педагогіки і психології, але і самим життям (Жукова, 2018).

Таким чином, роль сім'ї в екологічній освіті молодших школярів повною мірою осмислена в педагогічному середовищі зараз, а, отже, зусилля сучасних педагогів направлені на сприятливу для підростаючого покоління взаємодію з батьками в руслі екологізації. Заслуговує на увагу той факт, що «на сучасному етапі екологічна освіта дітей є соціальним замовленням суспільства, тому що в неї вкладений новий сенс, який розглядає її не як частину освіти, а як цілісний освітній процес з формуванням нової системи цінностей» (Григорян & Симонян, 2017, с. 19).

У той же час між цілями колективу школи і цілями, які ставлять перед собою батьки, часто виникають протиріччя. Особливість батьків як об'єкта екологічної просвіти полягає в тому, що у них самих уже сформований певний світогляд, який, як правило, базується на споживчому ставленні до навколишнього світу. Крім того, інтерес батьків сконцентрований в галузі навчання, а не розвитку дитини. Багато педагогів відзначають зневажливе ставлення батьків до вимог, які вони пропонують дітям в освітній установі з точки зору екологічної освіти (Момот, 2015).

Розрив між вимогами, що пред'являються до дитини в школі, і вимогами батьків робить екологічну освіту вкрай неефективною, негативно

впливає на мотивацію вчинків дитини, створює ситуацію психологічного дискомфорту.

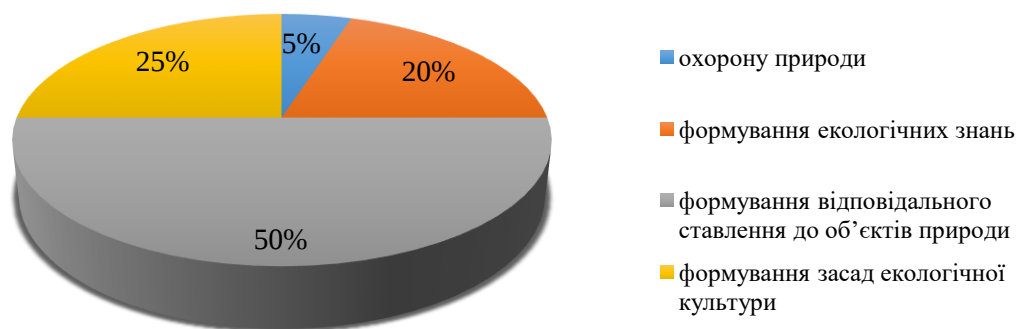
Така ситуація спонукала до вивчення методики роботи вчителів початкових класів з батьками й учнями щодо формування ціннісного ставлення до природи. Ця робота мала на меті:

- визначення особливостей роботи вчителів-класоводів з батьками й учнями щодо формування ціннісного ставлення до природи;
- вивчення стану взаємодії школи і сім'ї в контексті формування ціннісного ставлення до природи учнів початкової школи.

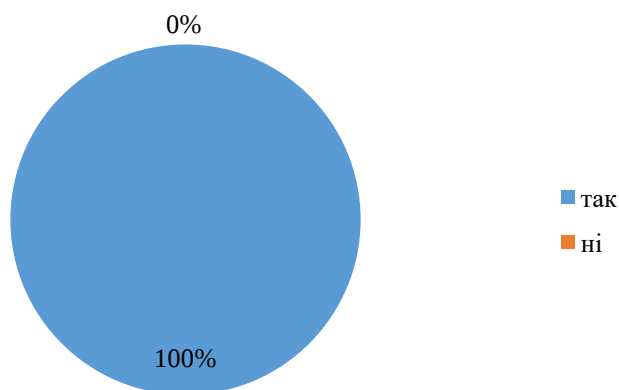
Окремі серії завдань були спрямовані на дослідження готовності вчителів до формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи. З цією метою використовується метод анкетування вчителів та бесіди з ними. Зміст анкетування вчителів містить два блоки запитань: перший блок спрямований на визначення розуміння вчителями сутності поняття «ціннісне ставлення до природи»; за допомогою запитань другого блоку ми з'ясовували якими шляхами, методами, формами вчителі початкових класів реалізують завдання щодо формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи (Додаток В).

Результати анкетування вчителів кількісно представлені наступним чином:

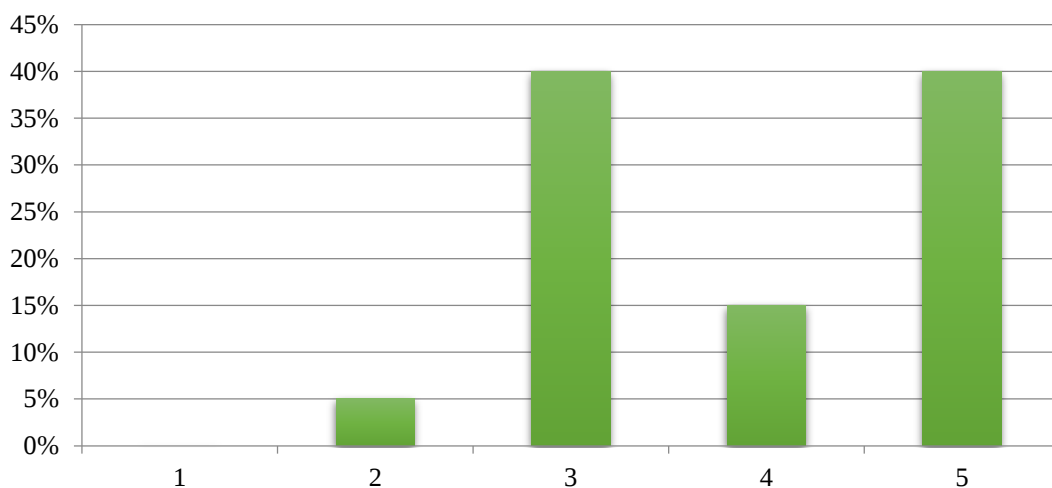
1. Що Ви розумієте під поняттям «екологічне виховання»?

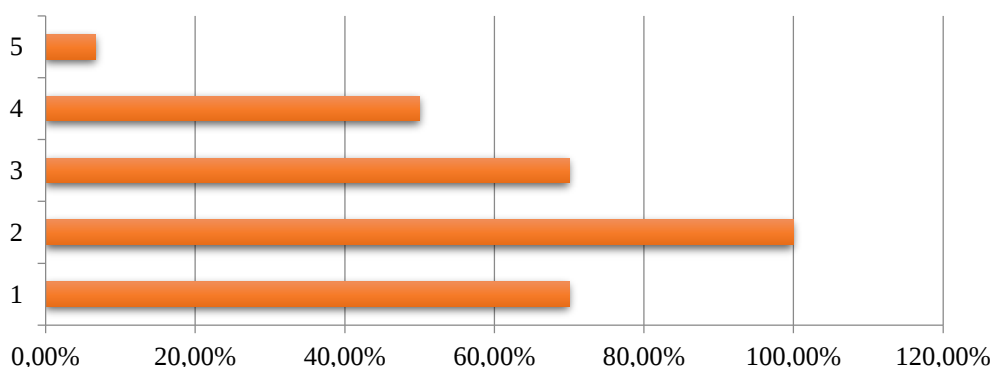
2. Чи проводите Ви у своєму класі роботу щодо охорони навколишнього середовища?

3. Як часто Ви здійснюєте роботу екологічного спрямування? Оцініть за шкалою від 1 до 5.

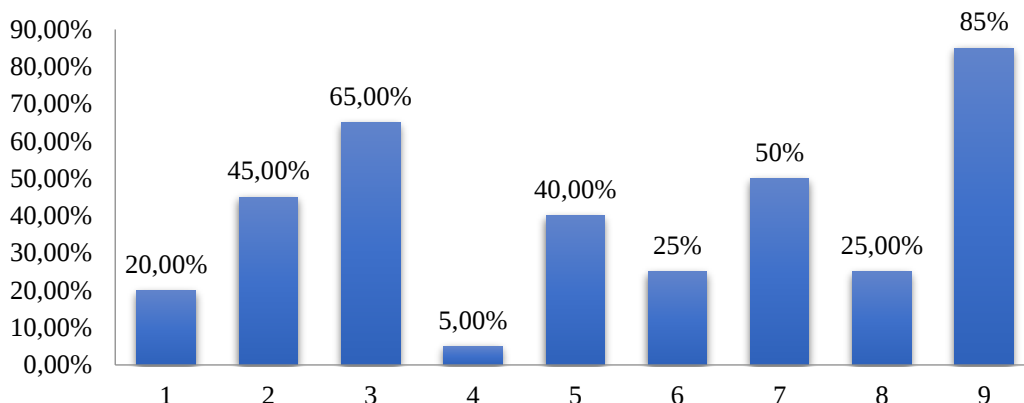

4. Які методи Ви найчастіше використовуєте для формування в учнів ціннісного ставлення до природи?

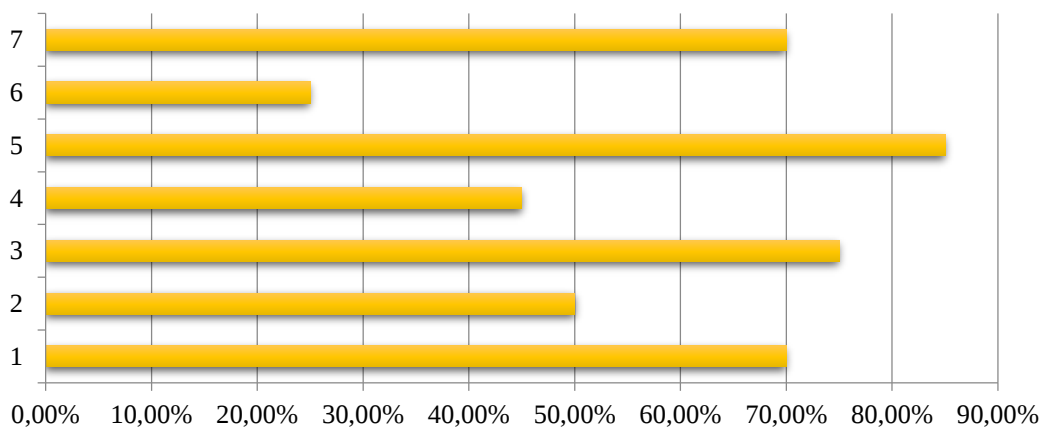
1 – спостереження; 2 – бесіда, розповідь, пояснення; 3 – практичні роботи, досліді; 4 – проєктна діяльність; 5 – ілюстрування, демонстрування.

5. Які форми екологічного виховання Ви використовуєте?

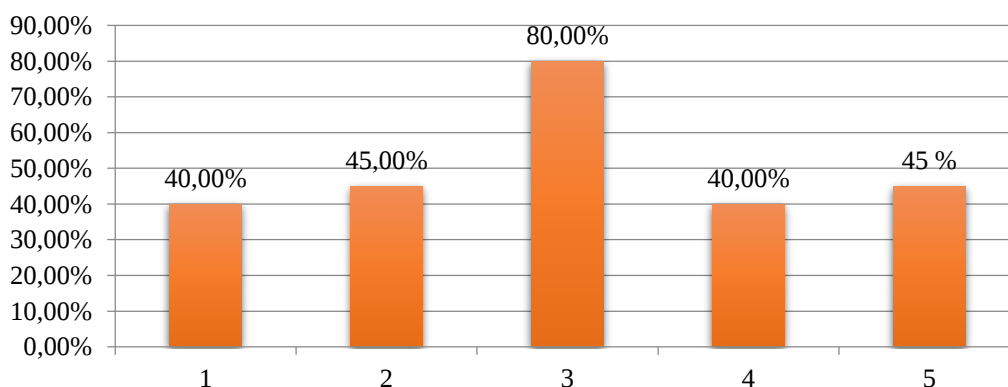
1 – екологічні акції; 2 – тиждень екології; 3 – екскурсії, прогулянки; 4 – екологічні стежки; 5 – уроки мислення серед природи; 6 – природничий гурток; 7 – вікторини, конкурси; 8 – екологічні квести; 9 – виховні години про природу.

6. Які засоби Ви використовуєте для формування екологічної компетентності?

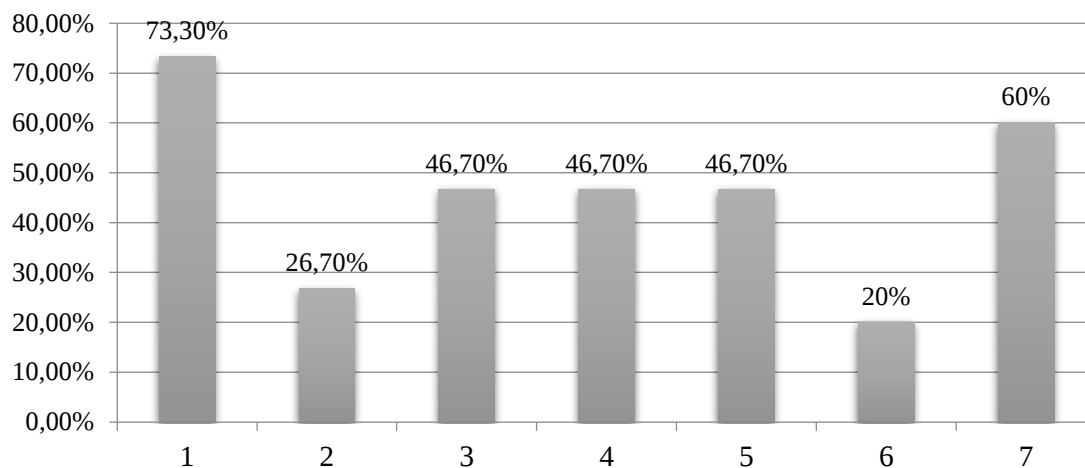
1 – форми народного фольклору; 2 – розглядання картин; 3 – перегляд мультфільмів, діафільмів; 4 – читання художніх творів, віршів, казок про природу; 5 – екологічні ситуації; 6 – праця; 7 – дидактична ігри.

7. Які форми взаємодії з сім'єю в екологічному вихованні Ви вважаєте найкращими?

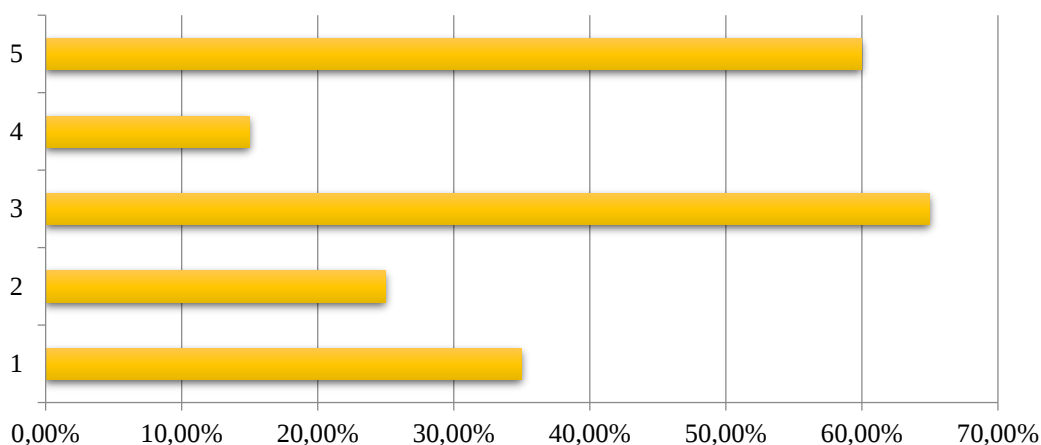
1 – індивідуальні бесіди з батьками; 2 – батьківські збори; 3 – залучення батьків до організації екскурсій і заходів; 4 – спільна робота в гуртках; 5 – ознайомлення батьків з педагогічною літературою даного напрямку виховання.

8. Вкажіть, що з переліченого є у Вашій школі (класі):

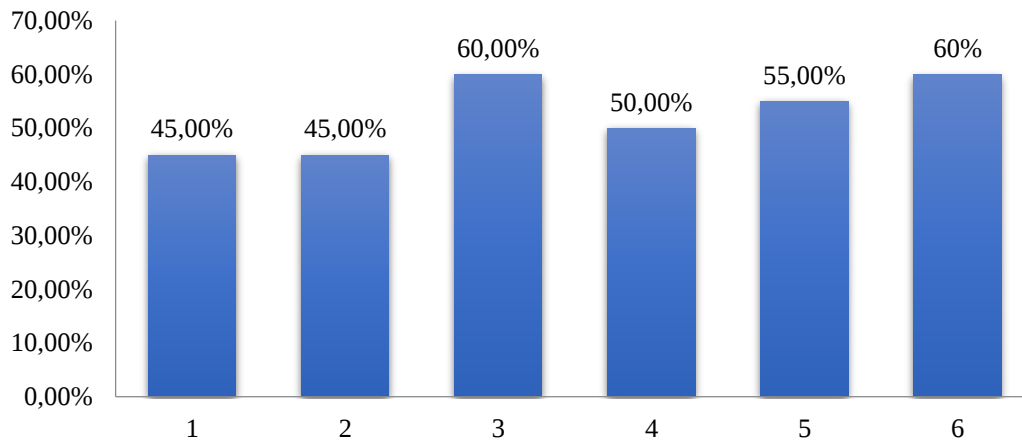
1 – куточок природи; 2 – дитяча лабораторія; 3 – природничий міні-музей; 4 – метеомайданчик; 5 – квітник, сад, город; 6 – природничий осередок; 7 – нічого з переліченого.

9. Які труднощі виникають при формуванні у молодших школярів ціннісного ставлення до природи?

1 – недостатня кількість методичних розробок з даної теми; 2 – низька мотивація учнів; 3 – незацікавленість батьків у проведенні екологічних заходів; байдужість учнів до долі природи; відсутність часу для організації різноманітних заходів.

10. Що на Вашу думку потрібно покращити або запровадити у системі екологічного виховання молодших школярів?

- 1 – удосконалити зміст програми, збільшити кількість тем природничого характеру;
 2 – збагатити всі предмети екологічно спрямованим змістом і міжпредметними зв'язками;
 3 – організувати живий куточок у школі;
 4 – залучення школярів до дослідницької роботи в індивідуальних і групових проектах;
 5 – проведення екологічних тижнів, вікторин, конкурсів малюнків;
 6 – здійснювати екологічне просвітництво батьків.

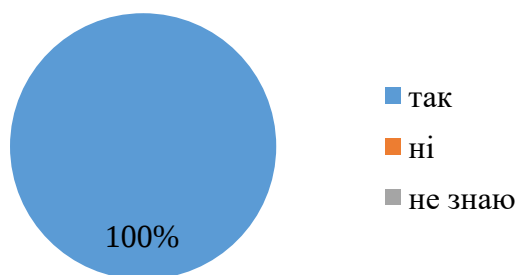
Аналізуючи відповіді респондентів, було з'ясовано, що всі вчителі проводять роботу щодо охорони навколишнього середовища, проте 40% – зазначило про систематичну роботу. Під екологічним вихованням 50% вчителів розуміють формування відповідального ставлення до об'єктів природи, 25% – формування засад екологічної культури, 20% – формування екологічних знань, 5% – охорону природи. Для формування ціннісного ставлення до природи вчителі використовують такі методи: словесні методи (100%), спостереження (65%), практичні роботи та дослідження (65%), ілюстрування і демонстрування (75%), метод проєктів (45%), що свідчить про те, що потрібно більш залучати до активної діяльності. Респонденти зазначили, що використовують різноманітні форми екологічного виховання: екологічні акції (25%), тиждень екології (50%), екскурсії та прогулянки (65%), природничий гурток (25%), уроки мислення серед природи (35%), усі проводять виховні години. Проте не всі змогли назвати екологічні заходи,

які проводилися. Аналізуючи результати дослідження, ми виявили, що 55% мають куточок природи у школі (класі), 5% – дитячу лабораторію, 10% – природничий міні-музей, 20% – метеомайданчик, 65% – природничий осередок, 55% – квітник, сад, 10% – нічого із переліченого, що свідчить про низький рівень матеріального забезпечення. Найкращими формами взаємодії з сім'єю респонденти вважають: індивідуальні бесіди (40%), батьківські збори (45%), залучення батьків до організації екскурсій (80%), ознайомлення батьків з педагогічною літературою про екологічне виховання (45%). Основними труднощами є: незацікавленість батьків у проведенні екологічних заходів (65%) та відсутність часу для проведення різноманітних заходів (60%).

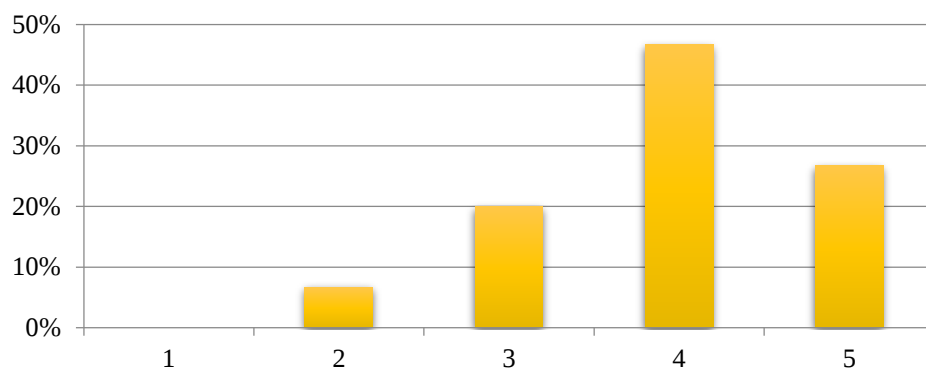
Звісно, взаємодіючи, школа і сім'я справляють більш потужний вплив на виховання в учнів початкових класів гуманних почуттів, спонукання їх до належних дій і вчинків у природі. Тому наступне завдання констатувального етапу експерименту полягало в з'ясуванні ролі сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до природи учнів початкових класів за розробленими нами анкетною. Кількісний аналіз дослідження представлено наступним чином.

Результати анкетування батьків

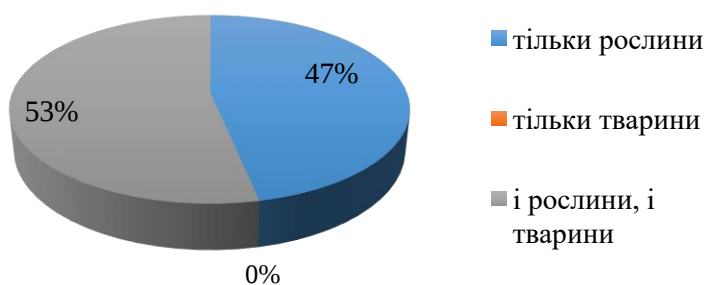
1. Чи вважаєте Ви, що важливо виховувати у дитини бережне ставлення до природи?

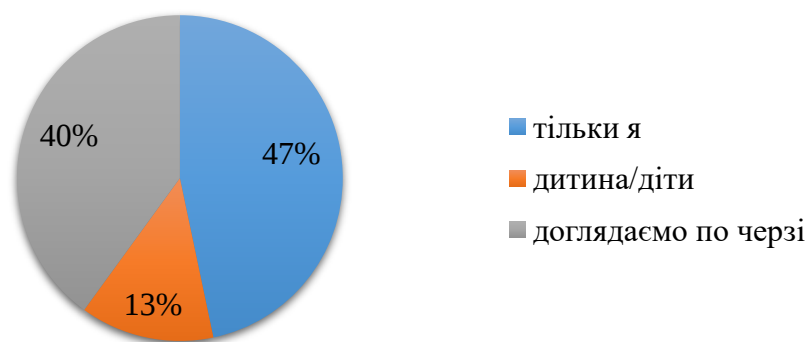
2. Як Ви оцінюєте рівень екологічних знань Вашої дитини? (від 1 до 5, де 1 – найнижчий, 5 – найвищий)

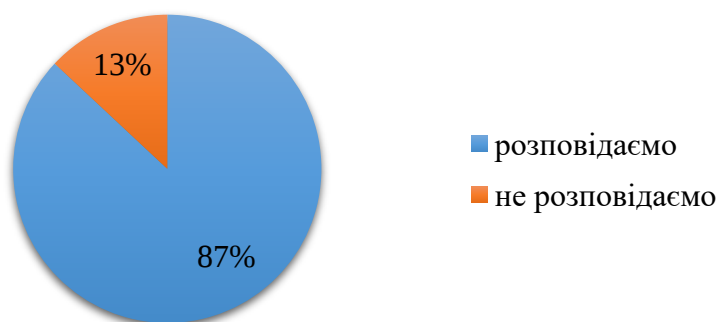
3. Чи є у Вас домашні улюбленці та кімнатні рослини вдома?

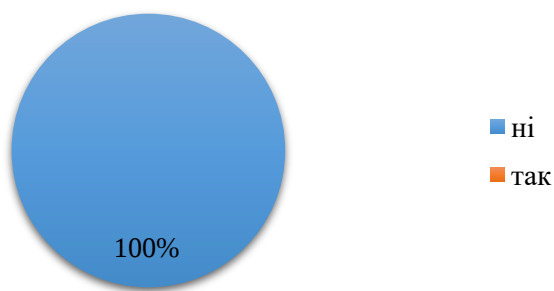
4. Хто доглядає за тваринами або рослинами у Вашій сім'ї?

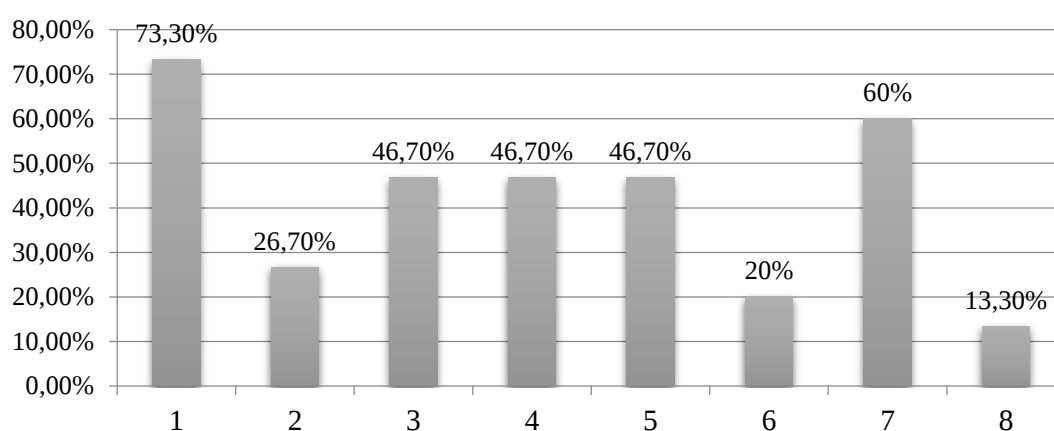
5. Чи розповідаєте ви про користь дерев, лікарських трав, ягід, комах, птахів?

6. Чи знайомите Ви дитину із правилами поведінки в природі?

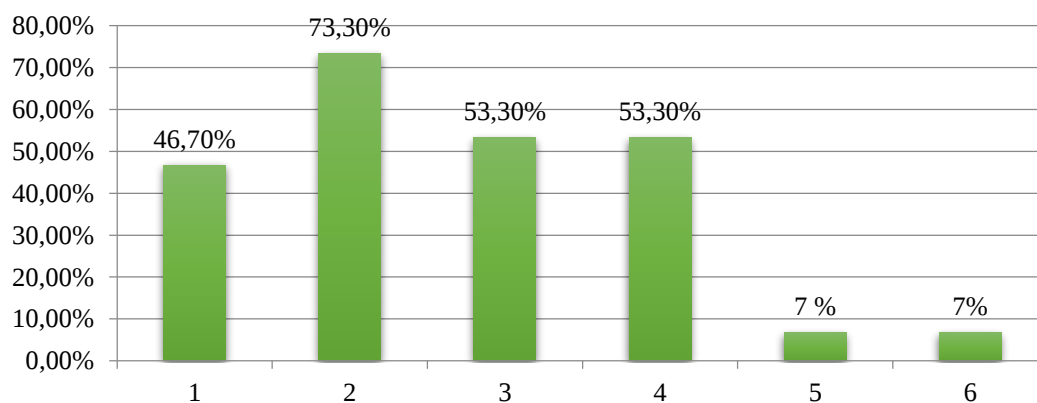

7. Як Ви формуєте у дитини ціннісне ставлення до природи?

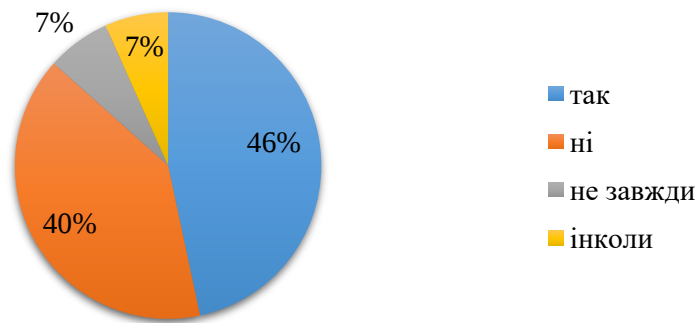
- 1 – розмовляємо з дитиною про природу;
- 2 – обладнали в родині куточок природи;
- 3 – придбали тварин;
- 4 – підгодовуємо птахів та будуємо годівнички;
- 5 – вибираємося частіше на природу;
- 6 – проводимо спостереження;
- 7 – саджаємо дерева та квіти;
- 8 – охороняємо природу.

8. Якими засобами Ви найчастіше користуєтеся для формування екологічної грамотності?

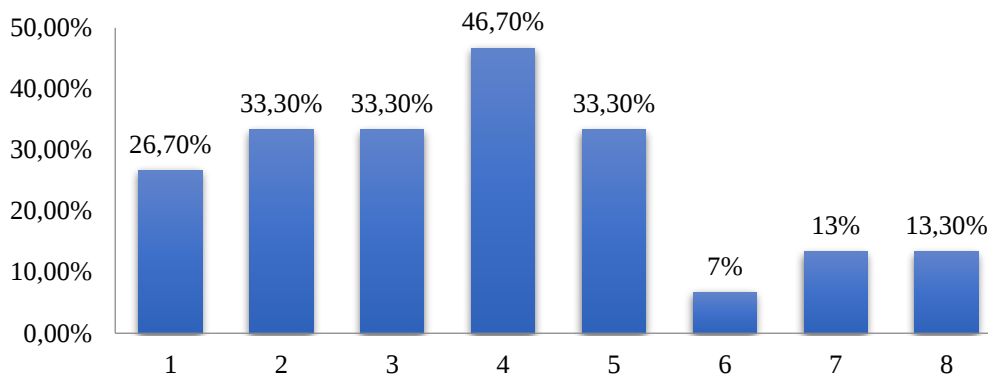

1 – читаємо з дитиною книги про природу; 2 – дивимося діафільми, телепередачі про природу; 3 – вчимо вірші, загадки, приказки, прислів'я; 4 – праця в природі; 5 – не використовую нічого; 6 – інше (навчаю прибирати за собою).

9. Чи проявляєте Ви ініціативу під час обговорення чи організації екологічних заходів у школі?

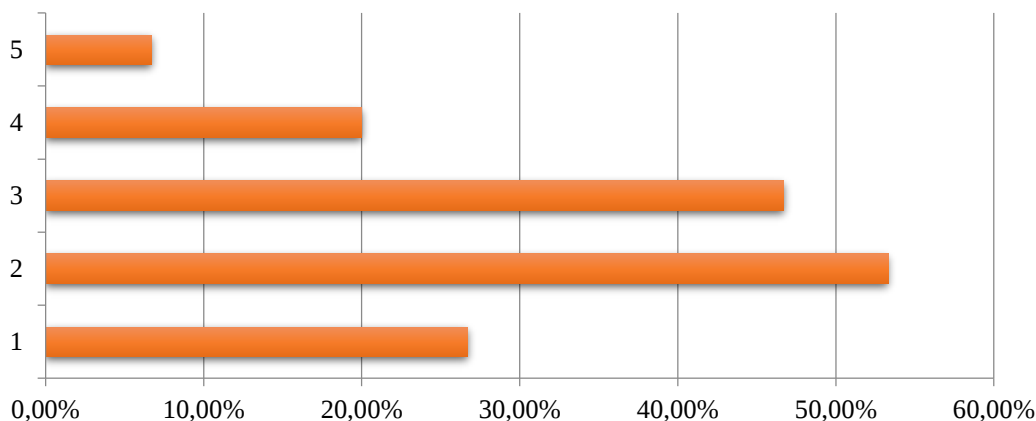

10. Які екологічні заходи проводилися у школі, де Ви брали участь разом з дітьми?

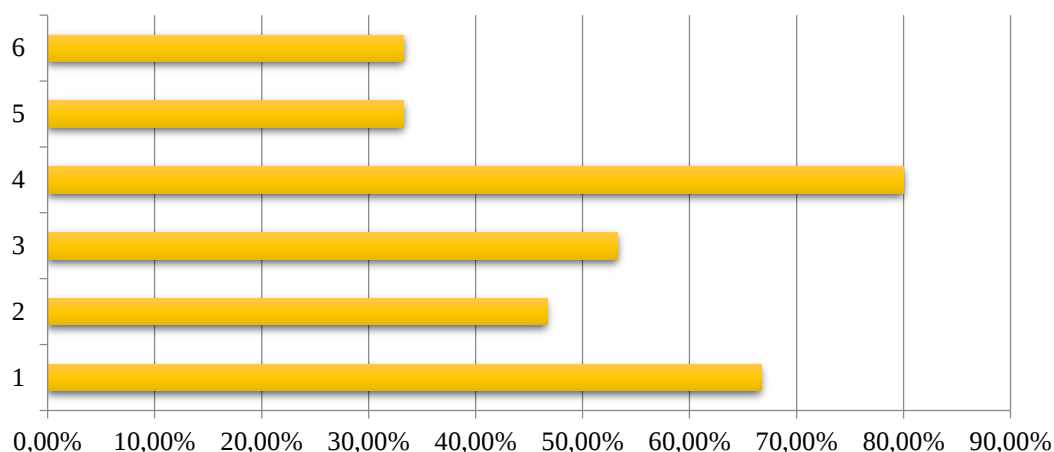
1 – тиждень екології; 2 – день довкілля; 3 – вікторини, конкурси; 4 – збір макулатури/ збір батарейок; 5 – майстрування годівничок; 6 – екологічні акції; 7 – не проводилися; 8 – не брали участь.

11. У чому Вам потрібна допомога школи з даної проблеми?

- 1 – як про як проводити спостереження за об'єктами природи;
- 2 – які знання давати дитині про довкілля;
- 3 – яку практичну діяльність в природі можна здійснити з дітьми;
- 4 – як знайомити з правилами поведінки в природі;
- 5 – не потрібна допомога.

12. Які Ваші пропозиції щодо організації екологічної освіти у школі?

- 1 – створити у школі живий куточок;
- 2 – частіше проводити різноманітні екологічні заходи;
- 3 – залучати дітей до природоохоронної діяльності;
- 4 – проводити екскурсії, прогулянки, уроки милування природою;
- 5 – створити природничий гурток;
- 6 – організувати природничий табір, де діти зможуть опанувати правила поведінки в природі.

Зміст анкети для батьків містять два блоки. Перший блок передбачає з'ясування розуміння батьками поняття «ціннісне ставлення до природи», «екологія», а також перевіряє чи приймає сім'я участь у вихованні цінностей дітей. А другий – опосередковано виявляє чи проводиться і яка саме робота школи щодо формування у дітей ціннісного ставлення до природи. Результати анкетування засвідчили недостатній, епізодичний рівень залучення батьків до екологічного виховання дітей.

Таким чином, школа в організації екологічного виховання молодших школярів повинна прагнути до природоохоронного характеру всього педагогічного освітнього процесу. Одне з головних завдань – залучення батьків до спільної співпраці. Результати констатувального експерименту

засвідчили необхідність визначення педагогічних умов формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи.

Висновки до розділу 1

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам виявити наступні базові характеристики формування у дітей молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до природи. Трактуючи основне поняття різних науковців, дало змогу визначити, що: «ціннісне ставлення дітей молодшого шкільного віку до природи – це свідомий зв'язок дитини з природою щодо її збереження, який ґрунтується, в першу чергу, на емоційному спілкуванні з природою, пізнавальному інтересі до об'єктів природи і включає в себе вміння оцінювати стан середовища з екологічної точки зору» (Шевчук, 2018).

Саме ціннісне ставлення до природи є фактором, що зумовлює поведінку особистості. Ціннісне ставлення до природи висвітлюється через потреби особистості, які відображаються у емоційному забарвленні свідомості під час взаємодії з об'єктами і природними явищами. Ціннісне ставлення до природничого оточення є свідомим компонентом структури особистості й сприяє активному творчому освоєнню світу.

У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що рівень емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку недостатньо сформований. Діти розуміють цінність природи, але не завжди можуть висловити свої емоції від спілкування з нею.

Сім'я виконує особливу роль у вихованні підростаючих поколінь. Батьки впливають на дитину власним прикладом, поведінкою, досвідом, формуючи її світогляд та програму майбутніх дій. Мікроклімат сім'ї, її традиції є важливим фактором, що впливає на вибір дитиною типу взаємин з оточуючим світом, зокрема, з природою. У навчально-виховному процесі важливо налагодити активну взаємодію у системі «батьки-діти-учитель»,

досягти того, щоб батьки стали активними учасниками еколого-виховного процесу.

Також можна дійти висновку, що значною мірою формування ціннісного ставлення до природи молодших школярів залежить від залучення дітей до різних видів діяльності. Ефективність розвивальної роботи з використанням методів діалогу, бесіди, аналізу проблемних ситуацій, створенням малюнків, проведенням розвивальних ігор і комунікативних вправ підтверджується зміною функціонування структурно-динамічної будови ціннісних орієнтацій дітей, а саме: наповненням змістом соціально значимого ідеалу, поступовим формуванням уявлень про його образ, який дитина перевіряє у процесі спільної з однолітками діяльності.

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день єдиного підходу до поняття «педагогічні умови» не існує.

Проаналізуємо основні риси та ознаки поняття «умова» в різних аспектах. У довідковій літературі «умова» розуміється як:

1. Обставина, від якої щось залежить;
2. Правила, встановлені в будь-якій галузі життя, діяльності;
3. Обстановка, у якій щось відбувається (Іщенко, 2018).

У тлумачному словнику зазначається, що умова – це «необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чогось чи сприяє чомусь» (*Словник української мови*, 1970).

У філософському розумінні умови визначають зовнішні обставини, які детермінують виникнення певного явища, результату цілеспрямованої діяльності (Тарасенко, 2017) .

У психології досліджуване поняття, як правило, представлене в контексті психічного розвитку та розкривається через сукупність внутрішніх та зовнішніх причин, що визначають психологічний розвиток людини, що прискорюють або сповільнюють його, впливають на процес розвитку, його динаміку та кінцеві результати (Мясищев, 1998, с. 70).

Педагоги займають схожу з психологами позицію, розглядаючи умову як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх та внутрішніх впливів, що впливають на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, її поведінку, виховання та навчання, формування особистості (Жукова, 2018).

Умови, які будуть розглянуті нижче, спрямовані на вирішення проблем, що виникають при реалізації цілісного педагогічного процесу, спрямованого на формування ціннісного ставлення до природи у молодших школярів, у зв'язку із цим перейдемо до аналізу поняття «педагогічні умови».

Розкриваючи сенс поняття «педагогічні умови», необхідно зазначити, що йдеться про обставини, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу у навчальному закладі. Так, О.В. Молчанюк під педагогічними умовами розуміє «сукупність заходів педагогічного процесу, спрямовану на підвищення його ефективності» (Молчанюк, 2019, с. 102).

Г.М. Абрамович визначає педагогічні умови як «сукупність об'єктивних можливостей навчання та виховання людей, організаційних форм та матеріальних можливостей» (Абрамович & Сігінішіна, 2019, с. 9).

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що під педагогічними умовами прийнято розуміти зовнішні обставини, які забезпечують організацію та функціонування навчально-виховного процесу, впливаючи на його ефективність.

Можемо виділити ряд положень, які мають важливе значення для розуміння цього явища:

1. Умови служать як складова частина системи освіти (у тому числі, цілісного педагогічного процесу);
2. Педагогічні умови відображають сукупність освітніх можливостей (цілеспрямовано побудованих заходами впливу та взаємодії суб'єктів освіти: зміст, методи, прийоми та форми навчання та виховання, програмне забезпечення та методичне оснащення навчального процесу), матеріальні та просторові (навчально-технічне обладнання, природні та просторові середовища освітньої установи і т.д.) середовища, впливає позитивно або негативно на його функціонування;
3. У структурі педагогічних умов присутні як внутрішні (забезпечують вплив на розвиток особистісної сфери суб'єктів освітнього процесу), так і зовнішні (сприяють формуванню процесуальної складової системи) елементи;
4. Реалізація правильно вибраних педагогічних умов забезпечує розвиток та ефективність функціонування педагогічної системи (Леонтьев, 2015).

Таким чином, педагогічні умови формування ціннісного ставлення до природи у молодших школярів ми визначаємо як особливості організації навчально-виховного процесу у початковій школі, які детермінують результати формування ціннісного ставлення до природи у учнів та об'єктивно забезпечують можливість їхнього досягнення.

2.1. Залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності з метою формування у них ціннісного ставлення до природи

Сучасне людське суспільство не зможе забезпечити своє існування, не спираючись на досягнення науково-технічного прогресу. Науково-технічний прогрес нині вже призвів до екологічної кризи, в якій знаходиться наша планета. Розвиток виробництва без урахування тонкого впливу окремих сторін на навколишнє середовище, погоня за максимальним прибутком призвели до виснаження природних ресурсів та забруднення атмосфери Землі, до зникнення низки видів рослин та тварин.

Довгий час люди дивилися на природу як на невичерпне джерело необхідних їм матеріальних благ. Однак, стикаючись з негативними наслідками свого впливу на природу, вони поступово дійшли до переконання в необхідності її охорони та раціонального використання (Котлярчук, 2016).

Початковій школі відводиться велика роль у вихованні дбайливого ставлення до природи. Природоохоронна освіта знаходиться на стику всіх дисциплін початкового курсу навчання; робота в цьому контексті передбачає необхідність інтеграції чи між предметного підходу. Останній передбачає взаємну узгодженість змісту, трактування, методів розкриття законів, принципів та способів оптимальної взаємодії суспільства з природою на всіх рівнях екологічних знань, що вивчаються у різних навчальних дисциплінах (Пустовіт та ін., 2018).

Така взаємна узгодженість, пов'язана з паралельним формуванням єдиного поняття та навички, вчить дітей бачити та розуміти конкретне середовище, що сприяє практичному використанню знань – активному залученню школярів у посильну для них практичну діяльність з охорони навколишнього середовища.

За даними численних психологічних досліджень, молодший шкільний вік – вирішальний у процесі становлення базових, провідних новоутворень особистості. Сформовані у цьому віці базові утворення виявляються стійкими, і зберігаються в своїх головних рисах (з урахуванням вікових особливостей та новоутворень) на довгі роки.

Виходячи із загальної мети виховання та освіти, особливостей психічного розвитку дитини, у молодшому шкільному віці можливо і слід закласти основи свідомого ціннісного ставлення до природи, тому що саме в цей період накопичуються яскраві, образні емоційні враження, формуються перші природничі уявлення, закладається фундамент правильного ставлення до навколишнього світу та ціннісної орієнтації у ньому (Білик, 2014).

На думку Н.О. Діри, охорона природи – це система науково обґрунтованих міжнародних, державних та громадських заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів, на захист природного середовища від забруднення та руйнування на користь існуючих та майбутніх поколінь людей. Основна мета охорони природи полягає в створенні сприятливих умов для життя існуючих та наступних поколінь людей, розвитку виробництва, науки та культури всіх народів, що населяють нашу планету (Діра, 2017).

Поняття «охорона природи» тісно пов'язане з поняттям «охорона довкілля».

Охорона навколишнього середовища – комплекс заходів, призначених для обмеження негативного впливу людської діяльності на природу. Охорона природи реалізується через здійснення запобіжної (профілактичної) активної діяльності, спрямованої на захист довкілля (Савліва, 2018).

Термін «природоохоронний» відноситься до охорони природи та природних багатств. «Діяльність» – динамічна система активних взаємодій суб'єкта із зовнішнім світом, під час яких суб'єкт цілеспрямовано впливає на об'єкт, за рахунок чого задовольняє свої потреби. Отже, «природоохоронна діяльність» – це розробка та практична реалізація заходів, метою яких є охорона природи (Шевчук, 2017).

Отже, природоохоронна діяльність представляє собою суму різних заходів, спрямованих на покращення навколишнього природного середовища та зменшення негативного впливу діяльності на природу.

В.С. Крисаченко виділяє такі природоохоронні заходи:

1. Оптимізація виробничої діяльності окремих підприємств та виробничої діяльності людини, яка в цілому включає:

- створення безвідходних та маловідходних технологій;
- створення більш досконалих систем очищення викидів у атмосферу, гідросферу та літосферу з подальшою утилізацією уловлених речовин;
- використання на підприємствах системи оборотного водопостачання, при якому відпрацьовані води не скидаються в природні водоймища, а, піддаючись невеликому очищенню (для відповідності потребам цього виробництва), повертаються в технологічну схему цього виробництва; це дозволяє значною мірою зменшити забруднення природних водойм.

2. Систематичний контроль за виконанням екологічного законодавства.

3. Проведення екологічних експертиз як перед будівництвом великих підприємств та споруд, так і в процесі їх функціонування.

4. Створення національних парків, заповідників та заказників як способу збереження природних біогеоценозів та пам'яток природи.

5. Проведення конференцій та симпозіумів, присвячених проблемам охорони навколишнього середовища на різних рівнях (від місцевого до міжнародного).

6. Здійснення загальної безперервної екологічної освіти та виховання всього населення та особливо молоді.

7. Висвітлення засобами масової інформації проблем охорони довкілля (Крисаченко, 2016)

Існує найважливіше екологічне правило: усі компоненти біосфери – атмосферне повітря, води, ґрунт – охороняти треба не окремо, а загалом, як єдині природні системи біосфери. Лише за такого екологічного підходу можливо забезпечити збереження ландшафтів, надр, тварин, рослин тощо.

Основні засади організації цієї діяльності:

- дотримання прав людини на сприятливе довкілля;
- раціональне природокористування;
- збереження біологічної різноманітності;
- екологічне виховання молодших школярів;
- платність природокористування та відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу;
- обов'язковість проведення державної екологічної експертизи;
- пріоритет збереження природних екосистем, природних ландшафтів та комплексів;
- дотримання права кожного на достовірну інформацію про стан довкілля (Казішкурт, 2017).

Для сталого розвитку суспільства необхідний високий рівень культури всіх його членів. Екологічна культура включає в себе знання того, що потрібно робити для збереження навколишнього середовища, способи та прийоми її збереження і, отже, має на увазі готовність людей до участі у природоохоронній діяльності.

Основою екологічної культури є екологічна моральність – усвідомлення потреби узгоджувати свої дії (або дії групи людей) з інтересами природи, сприйняття природних багатств як загальнолюдського надбання. Стосовно до природокористування моральними можуть бути визнані лише такі дії по відношенню до природи, які її не руйнують (Пустовіт та ін., 2017).

Для цього необхідно вже у початковій школі готувати дітей до конкретних природоохоронних дій, тобто формувати готовність до охорони навколишнього середовища.

Готовність – це згода чи бажання зробити щось. Готовність до діяльності – стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне виконання певних дій. Отже, ми можемо дати визначення терміну «готовність до охорони природи».

Готовність до охорони навколишнього середовища – установка на моральну поведінку відносно природи, це активно-дієвий стан особистості, мобілізованість сил для виконання природоохоронних завдань (Кивлюк, 2016).

Готовність до охорони природи передбачає наявність екологічних знань, відповідального ставлення до природи та природоохоронних умінь.

Психологічними передумовами виникнення готовності до охорони природи є розуміння необхідності охороняти природу, усвідомлення відповідальності за свою діяльність по відношенню до природи (Кивлюк, 2016).

На думку О.Г. Михайлика, готовність особистості до охорони природи включає інформаційну, емоційну та ділову готовність до виконання природоохоронних дій, які можуть виступати як критерії її сформованості. Автор називає такі критерії та показники цієї готовності:

- інтелектуальний (інформаційний): екологічні знання, що лежать в основі переконань;
- особистісний (емоційний): мотивація, ставлення та оцінка, постановка цілей у природоохоронній діяльності та причинне їх обґрунтування, моральна спрямованість, впевненість у необхідності охорони природи (при цьому слід враховувати, що рівень знань та ставлення молодших школярів до природи неоднакові: для більшості характерні морально-естетичні мотиви, хоча взагалі вони схильні до осмислення і переоцінки свого колишнього досвіду ставлення до природи);

– діловий (практичний): готовність суб'єкта діяти відповідно до наявних знань (Михайлик, 2013).

Молодшому школяру необхідно розуміти цінність природи, вміти нею раціонально користуватися, розуміти взаємозв'язок довкілля та здоров'я людини, знати екологічні проблеми своєї місцевості, виконувати правила поведінки в природі, брати участь у суспільно корисній роботі з вивчення та охорони природи своєї місцевості (Момот, 2015).

Для дитини охороняти природу рідного краю та рідної країни взагалі – це забезпечувати збереження оточуючих видів тварин і рослин, екосистем, ландшафтів, тому що він може виконувати елементарну природоохоронну діяльність: слідкувати за чистотою свого під'їзду та ділянки, викидати сміття в урну, не рвати рослини, годувати птахів та тварин тощо.

Як вважає Г.С. Тарасенко, формування готовності молодших школярів до охорони природи здійснюється за двома основними напрямками. Перший пов'язаний з вивченням питань охорони природного середовища у структурі навчальних предметів на уроках та екскурсіях, другий – у позакласній та позашкільній, безпосередньо природоохоронній діяльності учнів (Тараненко, 2015).

Охорона та використання природи – це на перший погляд два протилежно спрямовані дії людини. Проте антагоністичного протиріччя між цими діями немає. Це дві сторони одного явища – ставлення людини до природи. Тому питання, яке іноді ставлять, – охороняти природу чи використовувати її – немає сенсу. Природу треба використовувати та охороняти. Без цього неможливим є прогрес людського суспільства (Магрламова, 2018).

Екологічне виховання молодших школярів через навчання природоохоронній діяльності найчастіше проводиться у позаурочній роботі. Для того, щоб правильно здійснювалося формування природоохоронної діяльності у молодшого школяра найбільш ефективно, потрібно використовувати різні форми позаурочної роботи.

Форма організації навчання – це організація навчально-пізнавальної діяльності учнів, відповідної різним умовам її проведення, які використовуються вчителем у процесі навчання, що виховує. До них належить: домашня робота; робота у живому куточку; робота на пришкольній ділянці

1. Домашня робота.

Домашня робота – форма організації діяльності учнів щодо самостійного обов’язкового виконання вдома навчальних та позаурочних завдань, як правило, пов’язаних із темою заняття. Домашня робота виконується вдома до кожного наступного заняття та будується з урахуванням розвитку дітей, їх інтересів та потреб, вимог програми. При цьому за своєю спрямованістю вона може носити характер як традиційного закріплення пройденого, так і попереднього випередження (Партола, 2015).

Т.Ф. Юркова виділяє такі групи домашніх завдань, спрямованих на формування екологічної культури школярів:

- за дидактичною метою:

- а) спрямовані на засвоєння знань, осмислення екологічних понять;

- б) пов’язані з формуванням умінь та навичок;

- в) із застосування знань і способів дій;

- залежно від методів та засобів засвоєння знань:

- а) практичні завдання: спостереження, які за термінами виконання діляться на дві групи: короткочасні та тривалі; короткочасні спостереження займають незначну кількість часу (поспостерігати особливості будови придорожніх рослин). Тривалими, наприклад, є спостереження за прісноводними молюсками;

- б) завдання на аналіз, узагальнення та систематизацію текстової, статистичної інформації, у тому числі, переписування правил або виділення їх з єдиного тексту-моноліту, складання таблиць та виконання малюнків на тему, доповнення схем, написання творів, підготовка міні-доповідей (прочитайте текст, дайте відповідь на запитання та зробіть висновок);

– залежно від характеру пізнавальної діяльності школярів:

а) репродуктивні – відтворення за зразком або шаблоном (складіть розповідь за заданим планом; повторіть досвід, проведений у класі, відповідно до наступної інструкції);

б) частково-пошукові – застосування знань у нестандартній ситуації;

в) творчі (розробіть Червону книгу свого району);

– по відношенню до матеріалу, що вивчається:

а) планові – по темі, вивченій на позаурочному занятті;

б) випереджаючі, націлені на попередню підготовку дитини до сприйняття нового матеріалу (збір фактів для їх аналізу на занятті, пошук відповідей на поставлені питання, проведення дослідів); вони розраховані на вільний вибір та нерідко тривалі виконання;

– залежно від кількості дітей; які беруть участь у їх виконанні:

а) індивідуальні – націлені на самостійну роботу дитини над досліджуваною проблемою;

б) групові чи колективні, які мають у своїй основі творчо-пошукову діяльність;

– за обсягом:

а) мінімальні, обов'язкові для виконання усіма учнями (прочитати певні сторінки підручника та відповісти на запитання після тексту);

б) максимальні, додаткові до основного мінімуму та виконувані на добровільній основі (складіть хронологічну карту свого району) (Юркова, 2019).

Результати домашньої роботи обов'язково мають бути перевірені, щоб не відбити у дитини бажання у подальшому виконанні. Можлива різноманітна форма: перевірка під час фронтальної бесіди, оповідань учнів, письмових відповідей питання, монологу учня біля дошки (Лисенко, 2013).

Н.Ф. Віноградова вказує, що робота з книгою та іншими джерелами інформації залишається суттєвою формою навчання. Вона має велике розвиваюче та виховне значення. У процесі її виконання в учнів формуються

такі важливі якості, як відповідальність, працьовитість, наполегливість, прагнення довести розпочату роботу до кінця (Виноградова, 2013).

Ефективність домашньої роботи залежить від ступеня підготовленість учнів до її виконання. Вчитель дає рекомендації про послідовність виконання окремих складових частин домашнього завдання, про додаткові джерела, які можна залучити до вивчення цього питання. Продумана робота вчителя в плані домашніх завдань сприяє успішному процесу навчання, виховання та розвитку.

2. Робота в живому куточку.

Куточок живої природи доповнює кабінет. У ньому розміщують живі об'єкти кабінету. У куточку живої природи знаходяться тільки ті рослини та тварини, які необхідні для лабораторних робіт, дослідів та спостережень.

Наявність у школі куточка живої природи сприяє реалізації завдань навчання, розвитку та виховання учнів.

Насамперед у куточок живої природи підбирають об'єкти, необхідні для використання у навчальному процесі. Отже, куточок виконує навчальні завдання. Тут учні ставлять досліди із живими об'єктами, спостерігають за ними. Тривалі спостереження за рослинами та тваринами сприяють розвитку дослідницьких умінь; школярі на практиці переконуються у великій різноманітності живої природи.

Під керівництвом вчителя діти доглядають за рослинами та тваринами, проводять спостереження за ними, складають картки з догляду та утримання об'єктів у живому куточку. У процесі роботи із живими об'єктами в учнів формуються трудові вміння та навички, виховується культура праці з догляду за рослинами та тваринами, прищеплюються навички дбайливого ставлення до об'єктів природи.

Утримання та розміщення тварин у куточку живої природи повинні відповідати біологічним та санітарно-гігієнічним нормам. Рослини та тварини розміщують з урахуванням їх вимог до світла, тепла, вологості і ґрунту. Залежно від цього їх поєднують у групи: дикі та культурні, помірного пояса,

сухих місць, середньої вологості, вологих місць. В акваріуми розміщують рибу, молюсків та водні рослини, в тераріуми — мохи та інші рослини вологих місць, у вольєрі та клітках — тварин. При підборі об'єктів для кабінету в першу чергу враховується, наскільки вони необхідні для навчального процесу.

При виконанні робіт у живому куточку необхідно дотримуватися правил з техніки безпеки.

Склад мешканців живого куточка та робота в ньому сприяють вдосконаленню знань про об'єкти живої природи, розвивають учнів, вчать спостерігати, формують пізнавальні інтереси та естетичні смаки, орієнтують на вибір біологічних та екологічних професій, виробляють вольові якості та трудові навички догляду за живими об'єктами, вміння працювати в групі.

3. Робота на пришкольній ділянці.

Навчально-дослідна ділянка — це основа дослідницької роботи учнів. Тут вони закріплюють, розширюють та поглиблюють знання з екології, отримані в класі, пізнають рослинні організми, опановують методами управління зростанням та розвитком рослин, набувають умінь та навички вирощування рослин, що долучаються до колективної праці.

Навчально-дослідна ділянка є джерелом для заготівлі колекцій та роздаткового матеріалу до кабінету.

В екологічному відділі на дикорослих рослинах місцевої флори слід показати пристосованість рослин до різних екологічних умов. Виділити рослини світлолюбні та тіневитривалі, вологолюбні та посушливі місця, первоцвіти. Наприклад, колекції: «Сторінки Червоної книги», «Ранньовесняні рослини», «Осінньоквітучі рослини», «Популяції виду», «Життєві форми», «Екологічні групи», «Рослини широколистяного лісу», «Рослини змішаного лісу», «Рослини темнохвойного лісу», «Водні рослини».

Правильна організація різних видів діяльності на навчально-дослідній ділянці сприяє:

- удосконаленню біологічних та екологічних знань та вмінь щодо їх застосування на практиці;
- формуванню умінь та навичок з вирощування культурних рослин, розвитку знань та умінь з експериментування над рослинами та тваринами;
- вдосконаленню умінь: спостерігати біологічні та екологічні явища, фіксувати спостереження, порівнювати досвідчені та контрольні об'єкти, формулювати доказові висновки на основі застосування найпростіших розрахунків (Тараненко, 2015).

Під час роботи на навчально-дослідній шкільній ділянці учні повинні дотримуватися правил техніки.

Істотну частину роботи на навчально-дослідній ділянці становить дослід. Дослід веде група учнів, але у різний час. Прикладом таких дослідів можуть бути досліді щодо виявлення впливу довжини світлового дня на ріст та розвиток рослин.

Навчання постановці дослідів на шкільній ділянці сприяє розвитку не тільки трудової, а й інтелектуальної, дослідницької діяльності, спостережливості, вмінню порівнювати піддослідні та контрольні екземпляри рослин, робити висновки.

Плановані досліді та завдання мають відповідати віку та фізичному розвитку учнів. Виконання дослідів на навчально-дослідній ділянці сприяє оволодінню школярами комплексом практичних умінь та навичок сільськогосподарської праці.

Навчально-дослідницька діяльність з живими об'єктами на пришкільній ділянці забезпечує формування моральних якостей учнів, виховання любові та дбайливого ставлення до природи; поваги до трудової діяльності. Тривалі та різноманітні роботи сприяють формуванню такої вольової якості, як прагнення довести дослід до кінця, вчасно провести спостереження та зафіксувати результати.

Спостереження – це безпосереднє, цілеспрямоване сприйняття предметів та явищ навколишнього світу усіма органами почуттів.

Спостерігати предмети та явища можна у самій природі або у приміщенні (Дерябо & Ясвин, 2016).

Вчитель визначає форми спостережень, організує їх. Насамперед, це екскурсії та практичні роботи з дослідження предметів навколишнього світу на позаурочних заняттях у класі. Проте запас спостережень, зроблених у навчальний час, недостатній для формування природничих знань. Тому учні ведуть спостереження ще й у позаурочний час, самостійно (Білозуб, 2018).

Спостереження можна проводити в класі на позаурочних та лабораторних заняттях, на екскурсіях у природу та на сільськогосподарське виробництво, в куточку живої природи та в домашніх умовах (Григорян & Симонян, 2017).

Усі матеріали за підсумками спостережень (живі рослини, гербарії, графіки, малюнки, фотографії, зошити) вчитель перевіряє та оцінює.

Спостереження як метод навчання у поєднанні з досвідом та навчально-виробничою працею учнів широко використовується на заняттях, які проводяться на навчально-дослідній ділянці. Тут учні, наприклад, досліджують біологічні та екологічні особливості культурних рослин та бур'янів, спостерігають за їх зростанням та розвитком за фазами.

О.С. Грошовенко виділяє у процесі організації спостережень наступні вимоги:

- врахування вікових особливостей, психологічного рівня розвитку дітей;
- організація активної пізнавальної діяльності у процесі спостереження;
- показ практичної значущості спостереження;
- фронтальне ознайомлення з прийомами спостереження: фіксування та вивчення об'єкта у сумі його несуттєвих та суттєвих ознак → виділення останніх → фіксування → інтерпретація → висновок;
- послідовність у виробленні умінь спостерігати;
- виділення суттєвих ознак предмета чи явища;

- систематизація змісту спостережуваного;
- початкове управління вчителем (Грошовенко, 2006).

Спостереження сприяють розвитку в учнів таких прийомів мислення, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Разом з тим учні виробляють практичні вміння та навички (вимірювання, замальовки, записи, препарування, гербаризація).

Експеримент, самостійно виконаний учнями – один з найбільш складних, трудомістких і, в той же час, важливий з методів навчання школярів, що грає величезну участь у формуванні та розвитку екологічних понять, активізації пізнавальної та практичної діяльності школярів (Леонтьєв, 2015).

Експеримент або дослід як метод навчання застосовують у тих випадках, коли вивчити об'єкт чи явище у звичайних умовах не є можливим, а потрібне штучне створення спеціальних умов (Сухомлинський, 1977).

Якщо спостереження дозволяють учням головним чином описувати природні форми та явища, то постановка та проведення дослідів дають можливість елементарно пояснити основну сутність процесів, що відбуваються у рослинних організмах. Проводячи дослід, учні стають дослідниками, залученими до пошуку відповідей на поставлені питання.

На думку Л.І. Іщенко, для реалізації природоохоронної діяльності в процесі позаурочної роботи використовуються різні засоби навчання – це різноманітні предмети, явища, факти, навчальні програми, що відповідають підвищенню ефективності навчальної діяльності відповідно до цілей та завдань навчання (Іщенко, 2017).

Вчителю необхідно залучати учнів до виготовлення наочних засобів навчання: намалювати модель ланцюга живлення, підготувати гербарій: світлолюбні та тіневитривалі рослини, рослини вологих і посушливих місць проживання, комахоїдні рослини, ранньоквітучі рослини свого краю та інші; зібрати колекції: комах шкідників городу, саду; форми пристосованості рослин до різних природних місць проживання; захисні пристрої у рослин та

тварин; види захисних забарвлень; зробити дидактичні картки, скласти тести тощо (Іщенко, 2017).

Позаурочна робота служить підвищення ефективності засвоєння матеріалу, що має велике значення для формування особистості учнів. Вона розвиває інтерес до досліджуваних біологічних та екологічних об'єктів та явищ; школярі опановують дослідницькими вміннями та навичками, у них виробляються вольові якості, необхідні для завершення роботи, акуратність та працьовитість (Діра, 2017).

Велике значення в екологічному вихованні школярів мають програми, спрямовані на становлення екологічної культури через пізнання екологічних закономірностей природи.

Зміст екологічного виховання засвоюється учнями у процесі виконання різної діяльності. Кожна з форм організації навчального процесу стимулює різні види пізнавальної діяльності учнів:

- самостійна робота з різними джерелами інформації дозволяє нагромадити фактичний матеріал, розкрити сутність проблеми;
- гра формує досвід прийняття доцільних рішень, творчі здібності, дозволяє зробити реальний внесок у вивчення та збереження місцевих екосистем, пропагування цінних ідей (Білик, 2014).

На перших етапах найбільш доцільні методи, які аналізують та коригують сформовані у школярів екологічні ціннісні орієнтації, інтереси та потреби. Використовуючи їх досвід спостережень та природоохоронної діяльності, вчитель під час оповідання, бесіди екологічного змісту актуалізує знання дітей, розширює та поглиблює їх, виявляє нові грані взаємодії людини та природи.

Включення в бесіди інформації про негативну та позитивну діяльність людини у природі сприяє формуванню в дітей вміння оцінювати цю діяльність та прогнозувати її наслідки.

Стимулюють навчальну діяльність дискусії, сприяючи прояву особистого ставлення учнів до проблем, знайомства з реальними місцевими екологічними умовами, пошуку можливостей їх вирішення.

Зв'язок із життям здійснюється за участю дітей у потужних природоохоронних справах: озелененні школи, мікрорайону, міста, села, підтримці чистоти в парках, скверах, приміських зелених зонах, біля водойм, огорожі мурашників, догляду за домашніми тваринами, підживлення птахів та звірів, створення заказників та ін. (Момот, 2015).

Вихованню дбайливого ставлення до природи сприяє акцентування уваги вчителя на поєднанні навчальної та позакласної роботи таким чином, щоб екологічний зміст уроків мав продовження у позаурочній діяльності, доповнював та збагачував би її.

Чітко організована, цілеспрямована позакласна робота дозволяє використовувати додатковий інформаційний матеріал, що розширює природоохоронний світогляд та конкретизує знання.

Важливими є позитивні приклади вчителя, інших дорослих, які активно впливають на свідомість та поведінку учнів, на їхнє ставлення до природи.

Ставлення людини до природного середовища включає знання про природу, морально-етичні норми та оцінки даного суспільства, емоційно-естетичні почуття, що спонукають до певної поведінки та діяльності. Звідси видно, що дидактичну основу охорони природи становлять знання про неї, і особливо про взаємозв'язки та взаємовідносини між природними компонентами, а також про вплив на них людини (Дерябо & Ясвін, 2016).

У молодших школярів ставлення до природи насамперед проявляється у пізнавальній сфері. Цьому сприяють два фактори.

По-перше, більшість учнів першого та другого класів ще захоплені самим процесом пізнання: їм цікаво дізнаватися про щось нове. По-друге, набуте вміння читати; у молодших школярів виникає можливість самостійно отримувати відповіді на свої запитання (Тараненко, 2015).

Природоохоронна освіта має бути орієнтована на формування високої стійкості ставлення школярів до природи. Це може бути досягнуто за рахунок безперервності педагогічного процесу. Потрібно добре продумане планування різнобічної природоохоронної активності учнів, з орієнтацією не тільки на психологічні особливості школярів цього віку, але й з урахуванням «природного календаря природи». Восени це може бути збирання плодів та насіння для зимового підживлення тварин, виготовлення годівниць і т.д. Взимку – підживлення звірів та птахів; знайомство з їхніми слідами, залишеними на снігу. Весною – розвішування штучних гніздування, посадка дерев. Влітку – знайомство зі світом комах (Пошетун & Пироженко, 2002).

Чим раніше починається формування природоохоронної культури у дітей молодшого шкільного віку, чим доцільніше організований цей процес, тим вища ефективність виховання. Основним критерієм ефективності роботи з формування готовності до охорони навколишнього середовища молодшого школяра є єдність їх природоохоронної свідомості та поведінки.

2.2. Взаємодія вчителів, учнів та батьків як умова формування ціннісного ставлення молодших школярів до природи

Сім'я як середовище розвитку особистості має великий вплив на формування основ екологічного світогляду людини. І як би не намагалися педагоги прищепити навички екологічної культури, без взаємодії з сім'єю цього зробити неможливо.

У наш час екологічна освіта та формування ціннісного ставлення до природи у підростаючого покоління є одним з актуальних напрямків у роботі школи. Первинні елементи екологічних знань починають формувати у дітей вже в ранньому віці з метою подальшого їх закріплення через виховання екологічної самосвідомості та екологічної культури. Батьківський вплив, поряд з впливом педагогічних працівників вносить вагомий вклад на етапі

становлення у дітей елементарних уявлень про навколишню дійсність. Сім'я як початок, що виробляє в дитині базові поняття природоохоронного спрямування і виступає в якості взірця дій стосовно об'єктів навколишнього світу, займає в екологічному вихованні дітей найважливіше місце (Жукова, 2018).

Екологічне виховання дітей – безперервний процес освіти і розвитку дитини, спрямований на формування системи екологічних уявлень і знань, екологічної культури, яка проявляється в емоційно-позитивному ставленні до природи, у відповідальному ставленні до стану навколишнього середовища. Отже, екологічним вихованням в сучасному суспільстві більш якісно і грамотно можуть і повинні, в першу чергу, займатися батьки. Це досить доречно в контексті екологічного спрямування сучасного навчально-виховного процесу, що здійснюється, цілком очевидно, не тільки під впливом школи. Сім'я розглядається теоретиками і практиками педагогіки як особлива соціоекосистема, тільки в мініатюрі, члени якої «при сприятливих умовах і за допомогою вмілих дій реалізують свій потенціал і активно взаємодіють з навколишнім середовищем» (Андрос, 2016, с. 145).

Під батьківським впливом у дітей формується таке ставлення до навколишньої дійсності, яке відповідає природоохоронним прагненням, які лежать в основі екологічного виховання. Батьківська участь визнана ключовим фактором в безпосередньому оволодінні дітьми опорними елементами екологічної свідомості (Лисенко, 2013).

Сім'ї в контексті цього процесу відводиться одне з провідних місць через те, що її внесок в розвиток у підростаючого покоління ціннісних мотивацій природоохоронного характеру дуже значний. Саме батьки допомагають дитині зрозуміти зв'язок і залежність природних організмів один з іншим і з навколишнім середовищем, «побачити певні закономірності життєдіяльності природного співтовариства як єдиного дому для рослин, тварин і людини» (Григорян & Симонян, 2017, с. 20).

Ряд дослідників в галузі педагогічної науки переконані в наступному: «Головну мету екологічної освіти дітей ... в родині можна позначити як підвищення їх екологічної культури, охорона і захист природи, а також формування у підростаючого покоління нових ціннісних орієнтацій до навколишнього середовища і здоров'ю» (Дерябо & Ясвин, 2016, с. 211).

Сім'я як середовище становлення особистості відіграє безпосередню роль у формуванні у дітей основ екологічного світогляду. Слід зазначити, що, яким би значимим не був внесок педагогів у формування елементів природоохоронного характеру, тільки спільний і поступальний вплив на особистість дитини сім'ї та освітньої організації здатний дати справді вражаючі результати.

Нова українська школа проголошує важливе значення педагогіці співробітництва, де взаємодія в освітньому процесі є надзвичайно значущою. В педагогічному процесі вона створюється вже самою цією ситуацією, тому що в ній існує дві форми діяльності взаємообумовлені. Одна – це навчальна – передача від педагога до учня досвіду, що узагальнено людством, друга – отримання цього досвіду та його трансформація у власне надбання молодших школярів. Тому можна стверджувати, що педагогічна взаємодія є основою і сутнісною характеристикою освітньої діяльності. Тому обійтися без її вивчення для розвитку педагогічної теорії і практики не можна (Михайлик, 2013).

В основі сучасної концепції соціального партнерства сім'ї та освітньої організації лежить ідея про те, що за освіту і виховання дітей несуть, в першу чергу, відповідальність батьки, всі інші соціальні інститути покликані допомогти, підтримати, направити, доповнити їх виховну діяльність. Політика перетворення виховання з сімейного в суспільне, властива епосі побудови соціалізму, давно відійшла в минуле. Визнання того, що сімейне виховання є пріоритетним по відношенню до суспільного, вимагає побудови нових взаємовідносин сім'ї та освітньої організації.

«Співпраця означає вільне і довірче спілкування на рівних, де нікому з партнерів не належить привілей наказувати, вказувати, контролювати, оцінювати» (Лисенко, 2013).

Взаємодія може бути названа таким способом організації спільної діяльності, яка «здійснюється на основі соціальної перцепції і за допомогою спілкування» (Жукова, 2018).

Головним компонентом взаємодії в рамках відносин «сім'я – освітня установа» є добровільна особиста взаємодія педагога і батьків з приводу проблем, труднощів, невдач, досягнень і успіхів в процесі виховання конкретної дитини в цій сім'ї. Неоціненна допомога один одному педагогів і батьків в розумінні психологічних особливостей дитини, в рішенні її індивідуальних проблем, в оптимізації маршруту її розвитку (Іщенко, 2017).

У сучасній ситуації взаємодію педагогів і батьків не можна обмежити тільки педагогічною просвітою. Необхідно розкрити таке поняття, як здатність батьків до рефлексії, під якою мається на увазі вміння дорослого самокритично оцінити себе як вихователя, встати на місце своєї дитини (або будь-якого іншого вихованця), подивитися на педагогічну ситуацію його очима і оцінити її. Від сформованості у батьків вміння до рефлексії своєї виховної позиції і діяльності багато в чому залежить характер взаємовідносин батьків і дитини, батьків і педагогів і успіх їх подальшої виховної діяльності. Сформовані у батьків прагнення зрозуміти свою дитину, вміння творчо використовувати отримані педагогічні знання сприяють гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Перед школою стоїть завдання: визнати в батьках повноцінних учасників освітніх відносин, залучити, надати їм професійну педагогічну допомогу, залучити батьків на сторону школи в плані узгодженого підходу до виховання дитини, і розвитку її здібностей і можливостей (Лисенко, 2013).

Щоб співпраця педагогів з батьками була позитивною, вчителю необхідно пам'ятати наступні принципи спілкування з батьками:

- ✓ доступність і відкритість школи для сім'ї. Кожний батько може в будь-який зручний йому час знати, як здійснюється виховання і розвиток, бачити, в яких умовах ведеться навчання його дитини;
- ✓ для успішної співпраці батьків і педагогів необхідно виховання, засноване на взаєморозумінні і довірі обох сторін;
- ✓ створення активного розвиваючого середовища, різноманітних активних форм у взаємодії дорослих і дітей, які припускали би єдиний підхід до розвитку дитини в сім'ї та школі;
- ✓ аналіз приватних і загальних проблем у вихованні та розвитку дитини (Давидюк, 2018).

Аналіз літератури показує, що форми взаємодії школи з батьками різноманітні: колективні, групові, індивідуальні. Позитивні результати в освіті і вихованні дітей досягаються при вмілому поєднанні різних форм співпраці і взаємодії, і обов'язково – при активному включенні педагогів і батьків.

Форми взаємодії школи з батьками дітей діляться на традиційні і нетрадиційні. Нетрадиційні форми взаємодії з батьками будуються на основі діалогу, відкритості, відмові від критики і оцінки. Використання дозвільної діяльності (спільних свят, розваг) в такій взаємодії сприяє встановленню емоційного контакту між педагогами, батьками і дітьми.

Робота з батьками повинна бути поступовим і безперервним процесом, а екологічна інформація, яку педагоги пропонують батькам, – особисто значущою для них. Отже, для становлення екологічної субкультури у молодших школярів необхідна розробка системи співробітництва та взаємодії школи з сім'єю. Така система включає певні зміст, методи і форми роботи, а також створення умов для постійного спілкування дітей з природними об'єктами. Це можливе при наявності екологічної свідомості у дорослих, готовності педагогів здійснювати на практиці екологічне виховання дітей, пропагувати екологічні знання серед батьків і залучати їх до спільної діяльності.

Найголовніше в екологічному вихованні – особиста переконаність педагога, його вміння зацікавити весь колектив, пробудити у дітей, педагогів та батьків бажання любити, берегти і охороняти природу і тим самим бути еталоном наслідування для дітей.

Особливість екологічного виховання полягає в великому значенні позитивного прикладу в поведінці дорослих. Тут необхідно досягти повного взаєморозуміння. Батьки повинні усвідомити, що не можна вимагати від дитини виконання будь-якого правила поведінки, якщо дорослі самі не завжди його дотримуються. Виховати в дітях позитивне ставлення до природи можливо лише тоді, коли самі батьки мають екологічної культуру. Діти дуже сприйнятливі до того, що бачать навколо себе. Вони поведуться так, як оточуючі їх дорослі.

Визнання пріоритету сімейного виховання вимагає інших ліній відносин сім'ї і освітнього закладу. Новизна цих відносин визначається поняттями «співпраця» і «взаємодія».

Співпраця – це спілкування «на рівних», де нікому не належить привілей вказувати, контролювати, оцінювати.

Взаємодія – спосіб організації спільної діяльності, яка здійснюється на підставі соціальної перцепції і за допомогою спілкування (Маслова, 2017).

У роботі з батьками з екологічного виховання дітей необхідно використовувати всі доступні форми взаємодії з сім'єю. Але всі ці форми повинні ґрунтуватися на педагогіці співпраці, на залученні батьків до вирішення важливих проблем, знаходженні загальних правильних відповідей. Всім батькам потрібна допомога педагога в тому, щоб він розповів, як проводити з дітьми спостереження за погодою; які давати дітям знання; як знайомити з правилами поведінки в природі; яку практичну діяльність в природі можна здійснити з дітьми.

В цілому робота з батьками може бути представлена наступним чином:

✓ екологічна просвіта – надання екологічної інформації, її аналіз; пріоритетні теми: екологічно-грамотна поведінка в природі і в побуті, зв'язок екологічних проблем зі здоров'ям, екологія житла і т. д.;

✓ спільна діяльність з дітьми: участь в походах, екскурсіях, еколого-оздоровчих святах; виконання домашніх завдань, спільний догляд за тваринами, рослинами; збір колекцій природних та інших матеріалів; виставки робіт, виконаних дітьми спільно з батьками; допомога в створенні розвиваючого середовища; твір екологічних казок і оформлення книг; проектно-дослідницька діяльність.

Діалог педагогів з батьками учнів здійснюється в різних формах з метою досягнення набагато міцнішого контакту, що в перспективі виступає основою виховання підростаючого покоління в екологічному руслі. Таких форм взаємодії існує декілька:

1. Традиційні:

- колективні;
- індивідуальні;
- наочно-інформаційні.

2. Нетрадиційні (Казішкурт, 2017)

Використовуються вони в контексті комунікації між сім'єю і школою з метою збагачення перших знаннями педагогічного спрямування, які виявляються важливими в процесі екологічного виховання учнів. В число колективних форм взаємодії входять бесіди, конференції та «круглі столи», що задіють у процесі оволодіння педагогічними знаннями якомога більшу кількість батьків, зацікавлених в належному вихованні своїх дітей. До форм індивідуальної взаємодії зазвичай відносять педагогічну бесіду, орієнтовану на залучення батьків до комплексу методів, найбільш ефективних у організації природоохоронного виховання підростаючого покоління. Найчастіше бесіда використовується в роботі з сім'єю дитини, будучи включеною в наступний комплекс форм комунікації:

- при відвідуванні сім'ї;

- при індивідуальних бесідах з батьками школярів;
- в рамках консультації (Молчанюк, 2019)

Особливу групу методів складають методи наочно-інформаційної спрямованості. Мета подібних форм взаємодії полягає в ознайомленні батьків з умовами та змістом виховання дітей в екологічному руслі (Леонтьєв, 2015).

Фрагменти різних видів діяльності учнів щодо захисту та благоустрою навколишнього середовища активно використовуються педагогами освітніх установ для досягнення цієї мети. Із всього спектра форм взаємодії сім'ї з школи на сьогоднішній день широко використовується нетрадиційна форма. Подібна форма комунікації зводиться до організації програм телевізійного та розважального характеру, різноманітних ігор, які покликані створити між учасниками діалогу неформальний контакт, набагато більш результативний в плані розуміння обома сторонами один одного. Використовуючи неформальні підходи, педагоги прагнуть привернути батьківську увагу до життя дитини та її розвитку в навчальному закладі, намагаються донести до дорослих, що їх вплив на дітей в природоохоронному напрямку має превалювати над впливом з боку системи освіти (Лисенко, 2013).

Використання цих форм взаємодії з батьківським колективом досить ефективне. Вивчаючи навчально-виховну роботу закладів освіти, члени сім'ї дізнаються про ті комплексні уявлення і навички, які вже надбані дитиною, а також усвідомлюють, який шлях їм необхідно обрати, щоб виховати у дітей екологічно виправдану поведінкову культуру, спрямовують сили на формування її базових елементів.

Таким чином, школа в організації екологічного виховання школярів повинна прагнути до природоохоронного характеру всього педагогічного освітнього процесу. Одне з головних завдань – залучення батьків до спільної співпраці.

2.3. Методичні рекомендації щодо застосування умов формування ціннісного ставлення молодших школярів до природи

Основним завданням вчителів початкових класів є формування всебічно розвиненої особистості. Одним з аспектів є екологічна освіченість, яка передбачає формування системи наукових і практичних знань та умінь, ціннісних орієнтацій, поведінки та діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього середовища, вирішення екологічних проблем рідного краю.

Ефективність екологічного виховання молодших школярів цілком залежить від створення правильного використання розвиваючого середовища, а також від системної педагогічної роботи з дітьми. А.Н. Леонтьєв зауважує: «Важливо сформувати усвідомлене правильне ставлення до природи, навколишнього середовища, об'єктів живої і неживої природи. Виходячи з цього, основною метою екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку є формування початків екологічної культури» (Леонтьєв, 2015).

Екологічна культура – це цілісна властивість особистості, включаючи сукупність екологічних знань, що дає в собі, умінь і практичних навичок розумного природокористування, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього соціально-природного середовища та здоров'я.

Основними компонентами екологічної культури особи повинні стати:

- екологічні знання;
- екологічне мислення;
- екологічно виправдана поведінка;
- почуття любові до природи.

У молодшому шкільному віці у дітей активно здійснюється процес формування екологічної культури, завдяки процесу цілеспрямованого формування знань, почуттів, інтересів, переживань, оцінок, розвитку здібностей.

К.Д. Шевчук притримується думки, що: «Формування безперервного виховного процесу здійснюється через комплексний підхід. Комплексність означає єдність цілей, завдань, зміст, методів і форм виховного впливу і взаємодії. Комплексний підхід передбачає системний підхід до процесу виховання та керування ним і передбачає не тільки передачу знань, а й обов'язкове пробудження почуттів дитини. У молодшому шкільному віці ставиться мета закласти фундамент знань про зв'язки в природі, які будуть сприяти формуванню екологічної культури особистості» (Шевчук, 2013).

У зв'язку з цим наші методичні рекомендації щодо застосування умов формування ціннісного ставлення до природи полягатимуть у наступному:

1. Використовуйте різні форми позакласної та позашкільної роботи.

Формування екологічної культури ефективно формувати у позакласній роботі. Чітко організована, цілеспрямована позакласна робота дозволяє використовувати додатковий матеріал, що розширює природоохоронний кругозір та конкретизує знання учня.

У всіх своїх проявах позакласна робота націлена на розвиток інтересу дітей до пізнання природи, застосування ними знань на практиці, закладення початків профорієнтаційної роботи, формування дослідницької діяльності в цілому і формування екологічної культури.

Використання різноманітної діяльності у позакласній роботі дає школярам можливість оволодіння глибокими знаннями про зв'язки людини з природою, допомагає побачити екологічні проблеми у реальному житті, допомагає навчитися найпростішим вмінням з охорони природи, вчить бути психологічно готовими до спілкування з різними фахівцями областей природокористування та активно оперувати знаннями з метою прийняття конкретних рішень у тій або іншій ситуації та переконання тих, хто ще не усвідомлює необхідність дбайливого ставлення до природи.

Позакласна робота передбачає постановку конкретної мети при проведенні кожного заняття, вирішення певних виховних та освітніх завдань, що потребує вмілого підбору вчителем змісту, методів та прийомів роботи.

У процесі позакласної роботи вчитель вирішує такі:

- озброєння учнів додатковими знаннями, що відбивають закономірності навколишнього світу;
- педагогічно правильно організувати позакласну роботу, що сприяє створенню між учнями дружніх стосунків, виховує вимогливість, увагу та турботу один до одного (Базуліна, 2005).

На думку В. Партола: «Гурткова робота – це одна з позакласних форм з екологічного виховання, метою якої є розширення обсягу інтересу молодших школярів до природи, формування його стійкості і спрямованості до всього в природі і про природу, до охорони природного середовища» (Партола, 2015).

Для того, щоб заняття гуртка були цікаві і не втомлювали дітей, доцільно передбачити зміну видів діяльності: пізнавальна, ігрова, творча, трудова, дослідницька. К.Д. Шевчук наголошує, що: «гурткова робота дає можливість залучати молодших школярів до проведення дослідницької діяльності в природі. Виховання любові до природи має йти через практичне застосування знань про неї» (Шевчук, 2020).

В своїх дослідженнях Шевчук К.Д. ілюструє наступне трактування значення екскурсій: «екскурсії та прогулянки мають велике значення у вихованні у школярів екологічної свідомості, у формуванні екологічної культури. На екскурсіях, під час спостережень за рослинами і тваринами перед дітьми розкривається краса рідної природи, її неповторність. Одночасно зауважується і нерозумний, згубний вплив людини на природу. Щоб навчити дитину бачити навколо себе ці контрасти, співпереживати і міркувати, використовуються екологічні казки. Дітям ці екскурсії екологічною стежкою приносять велику радість і задоволення, тут закладається любов до нашої природи» (Шевчук, 2020).

При проведенні екскурсії приділяється увага питанню щодо охорони природи. З рослинами слід звертатися дбайливо, не ламати гілки дерев і

чагарників, не виривати з корінням квітучі рослини, не обривати з них квітки. Звертається увага на ті рослини, які взяті під особливу охорону.

2. Використовуйте різноманітні ігри на природничу тематику.

Можливості гри дозволяють дітям отримувати і успішно освоювати навчальний матеріал. У грі діти вчаться співчувати, піклуватися про природу, рослини і тварини, надавати допомогу нужденним, милуватися і спостерігати за природою та її процесами, розуміти, що кожен з них – це частина природи, тому її потрібно берегти і любити.

Своєрідність гри полягає в:

- самостійності і свободі дитини в грі (самі вибирають гру, визначають ролі, обговорюють правила (можуть їх навіть змінити при загальному рішенні), зміст, вибирають, з ким грати, вільно як включаються в процес гри, так і виходять з неї;
- гра носить творчий характер;
- гра емоційно насичена (Казішкурт, 2017).

Застосовуючи ігри на уроці, вчитель повинен пам'ятати наступне:

- 1) Вибір форми гри повинен бути педагогічно і дидактично обґрунтований.
- 2) Учитель повинен знати, з якою метою він проводить ту чи іншу гру.
- 3) В іграх має бути задіяно якомога більше учнів.
- 4) Ігри повинні відповідати віку і мовленнєвим можливостям учнів.

Гра дозволяє дитині усвідомити себе частиною природи, поглибити свої уявлення про навколишню дійсність, об'єкти живої та неживої природи, явища, факти, закономірності, особливості, чинники екологічного благополуччя і стабільності, дбайливого ставлення до ресурсів.

3. Використовуйте природний матеріал.

Діти самі проявляють з великим задоволенням ініціативу у виготовленні матеріалу, намагаючись не заподіяти шкоди природі, вчаться застосувати його на практиці. Особливо діти люблять грати з природним матеріалом, наприклад, піском, глиною, водою. Тут вони вивчають їх

властивості, якості, проводять дослід. На сьогоднішній день існує навіть різні форми терапії з використанням цих природних матеріалів.

4. Дайте можливість учням відчути себе у ролі дослідника.

Для формування екологічної культури молодших школярів також не варто забувати про такий метод як метод проектів. Проектний метод навчання представляє собою гнучку модель організації навчального процесу, орієнтовану на самореалізацію особистості учня, розвиток його інтелектуальних можливостей, вольових якостей та здібностей у процесі виконання проектів. Проекти є засобом інтеграції, диференціації та гуманізації освіти, значним засобом формування екологічної культури учнів.

Дослідницькі методи в навчанні дають можливість учням самостійно поповнювати свої знання, глибоко вникати в досліджувану проблему і припускати шляхи її вирішення, що важливо при формуванні світогляду. Цьому сприяє залучення учнів до участі в шкільних науково-практичних конференціях. Це важливо для визначення індивідуальної траєкторії розвитку кожного учня.

На уроках «Я досліджую світ» учні вчаться міркувати, доводити, знаходити раціональні шляхи виконання завдань, робити відповідні висновки. В основі всіх перерахованих дій і процесів лежить мислення учнів. Л.І. Білик розуміє цей процес як: «форму розумової діяльності, заснована на глибокому осмисленні, аналізі, синтезі, асоціативному порівнянні, узагальненні та системному конструюванні знань про навколишній світ, спрямована на рішення поставлених проблем і досягненні істини. Тому в сучасних умовах в освітній діяльності важливі орієнтація на розвиток пізнавальної активності, самостійності учнів, формування умінь проблемно-пошукової, дослідницької діяльності» (Білик, 2014).

5. Підбирайте ефективні інтерактивні методи навчання.

Інтерактивні методи навчання базуються на спілкуванні як життєвій необхідності людини та різних способах міжособистісної взаємодії. Вони створюють умови для діалогу чи полілогу всім учасникам навчання,

виробляють уміння працювати в групі для знаходження спільного узгодженого рішення шляхом обговорення висунутих пропозицій, поступово формують екологічні знання та відповідні ставлення через сенсорне сприйняття, дискусію, рольову та імітаційні ігри, життєву практику. Інтерактивні методи навчання екології – це робота в малих групах, метод ПРЕС, акваріум, мікрофон, ажурна пилка, дискусії «Так – ні», дилеми, екологічні дебати, ток-шоу, «мозкові штурми», диспути, тренінги, рольові та ділові ігри (Жирська, 2014).

6. Використовуйте інформаційно-комунікаційні технології.

У період технологічного прогресу, швидкого розвитку інноваційних технологій не можна не використовувати можливості інноваційних технологій в освітньому процесі.

Використання нових технологій як засобу формування екологічної культури допомагає розширити можливості урочної та позакласної роботи, може дати можливість вивчити детальніше питання екологічного характеру.

У молодшому шкільному віці діти краще сприймають об'єкти та процеси, які вони можуть спостерігати, відчувати, тобто наочність. І це може допомогти ІКТ. Завдяки використанню ІКТ можна значно розширити коло вивчення тем екологічної спрямованості, лише за допомогою цих технологій можна наочно продемонструвати дітям наслідки не дотримання екологічних норм та можливості зміни ситуації на планеті завдяки підвищенню екологізації населення. Але, незважаючи на всі плюси використання ІКТ у вихованні екологічної особистості, ні в якому разі не можна забувати про те, що ІКТ лише засіб і не зможе замінити досвід набутий дитиною у процесі дослідження природних об'єктів.

Формування екологічної культури має проходити в комфортному для дитини середовищі. Враховуючи вікові особливості дітей молодшого шкільного віку доцільне використання у позакласній роботі метод супервізії, тобто психологічної підтримки учнів. Організуючи індивідуальні та групові

бесіди, вчитель зможе направити емоційність дітей на здобуття естетичного комфорту усвідомлення себе частиною природи.

Отже, ми погоджуємося із думкою Шевчук К.Д.: «цілеспрямований процес формування відповідального ставлення учнів до навколишнього природного середовища у всіх видах навчальної, суспільно-трудової діяльності і спілкування з природою має становити сутність екологічного виховання» (Шевчук, 2019). Але тільки комплексне використання всіх доступних засобів та форм класної та позакласної роботи, сприяє повноцінному розвитку у молодших школярів інтересу до пізнання природи, дослідження її екологічного стану, пошуку причин та джерел забруднення навколишнього середовища, і в результаті формування екологічної культури.

Висновки до розділу 2

Перед школою стоїть важливе завдання – виховати покоління, здатне у всіх видах діяльності підпорядкувати свої потреби ідеї про дбайливе використання природних ресурсів, захисту навколишнього середовища від руйнування і забруднення.

Виконати це завдання покликане екологічне виховання. На сучасному етапі все виразніше виявляється об'єктивна необхідність всебічного вдосконалення екологічного виховання підростаючого покоління. Цілеспрямований процес формування відповідального ставлення учнів до навколишнього природного середовища у всіх видах навчальної, суспільно-трудової діяльності і спілкування з природою має становити сутність екологічного виховання.

Ціннісне ставлення дітей молодшого шкільного віку до природи – це свідомий зв'язок дитини з природою щодо її збереження, який ґрунтується, в першу чергу, на емоційному спілкуванні з природою, пізнавальному інтересі

до об'єктів природи і включає в себе вміння оцінювати стан середовища з екологічної точки зору.

Педагогічними умовами формування ціннісного ставлення особистості до природи ми визначили:

➤ Залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності з метою формування у них ціннісного ставлення до природи.

➤ Взаємодія вчителів, учнів та батьків як умова формування ціннісного ставлення молодших школярів до природи.

Виховними можливостями даних умов є: забезпечення позитивних емоційних переживань у світі природи, усвідомлення її значення у задоволенні особистих потреб, наявності внутрішніх мотивів збереження навколишнього, визнання самоцінності об'єктів природи, гуманістичної творчої взаємодії з ними.

Для виховання у дітей молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до природи необхідно збільшити можливості спілкування дитини з природою безпосередньо на практиці. Ця діяльність стає можливою завдяки екологізації всіх сфер життя дитини, а також активного діалогу між дітьми і дорослими.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дозволяють зробити ряд висновків:

Проблема сутності екологічної культури багатогранна. Її значення, мета і роль не можна обмежувати підготовкою екологічно освічених школярів. Суть процесу формування екологічної культури школярів полягає у своєрідному перетворенні екокультурних цінностей в особистісно значущі. Екологічну культуру не можна розглядати тільки як складову частину природоохоронної системи, це, перш за все, необхідний компонент формування особистості, здатної вирішувати завдання майбутнього розвитку нашої цивілізації. Тому екологічне виховання слід розглядати як один із пріоритетних факторів, що впливають на прогресивні зміни суспільства.

Емоційно-ціннісне ставлення до природи формується в процесі екологічного виховання і проявляється в таких ознаках: усвідомленні цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатності особистості гармонійно співіснувати з природою; умінні вести себе компетентно, екологічно безпечно; в критичній оцінці споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; активної участі у практичних природоохоронних заходах; у здійсненні природоохоронної діяльності за власною ініціативою; в екологічній освіті.

Під емоційно-ціннісним ставленням до природи розуміється система цінностей, емоцій, ідеалів, відносин, що забезпечує формування гуманістичних ціннісних орієнтацій учнів, активної діяльності по збереженню навколишнього середовища. Формування позитивного ставлення дітей до природи – це важливий напрямок екологічного виховання воно відображає результат всієї еколого-педагогічної роботи з дітьми, є кінцевим її продуктом і показником.

1. Реалізуючи перше та друге завдання, було встановлено, що ціннісне ставлення дітей молодшого шкільного віку до природи – це свідомий зв'язок дитини з природою щодо її збереження, який ґрунтується, в першу чергу, на емоційному спілкуванні з природою, пізнавальному інтересі до об'єктів природи і включає в себе вміння оцінювати стан середовища з екологічної точки зору. Молодший шкільний вік є сенситивним для формування в учнів ціннісного ставлення до рідного краю.

Виховання ціннісного ставлення дітей до природи поділяють на етапи:

- сприймання природно прекрасного у розмаїтті виявів його виразного існування;
- оцінка природи з позицій естетичної виразності об'єктів і явищ; оцінка художніх образів природи;
- творення краси навколишнього шляхом наслідування, продовження, підкреслення естетичної виразності.

2. Наступним завданням було визначення рівня сформованості у молодших школярів ціннісного ставлення до природи. При цьому вирішувалися наступні завдання:

- 1) виявити критерії ціннісного ставлення до природи у дітей молодшого шкільного віку;
- 2) підібрати діагностичні методики, що дозволяють вивчити відповідні критерії;
- 3) провести діагностику рівня сформованості ціннісного ставлення до природи молодших школярів.

У ході дослідно-пошукової роботи (в рамках третього завдання) було проведено дослідження на основі 1-4 класів. Аналіз результатів показав, що здебільшого учнів середній рівень сформованості знань про природу. Якісний аналіз дозволив дійти до висновку, що в учнів недостатньо повно сформовані знання про природу.

Отримані нами результати свідчать про необхідності проведення виховної роботи в даному напрямку в сучасній загальноосвітній школі. У

школах не завжди робота ведеться систематично, однак вчителі докладають зусилля для формування ціннісного ставлення до природи, зокрема через змісту уроків та виховних занять.

Вчителі зазначили, що потрібно удосконалити зміст програми та збільшити кількість тем природничого характеру (45%), збагатити всі предмети екологічно спрямованим змістом (60%), організувати живий куточок у школі (45%), проводити більше екологічних заходів (50%), залучати школярів до дослідницької роботи (60%) для покращення системи екологічного виховання. Важливо використовувати не лише традиційні методи, форми навчання, а також інноваційні та спрямовані на практичну діяльність.

Дослідження проілюструвало, що частина батьків не зацікавлена в проведенні екологічних заходів, не ознайомлюють дітей з користю дерев, лікарських рослин, комах, птахів тощо. Потрібно проводити педагогічне просвітництво серед батьків з даного питання, адже учні наслідують екологічну поведінку своїх найближчих людей.

У школах недостатня кількість матеріального та методичного забезпечення, що сприяло б кращому ознайомленню дітей з навколишнім середовищем, підвищило зацікавленість і мотивацію учнів в охороні природи. Невеликий відсоток шкіл має дитячу лабораторію, метеомайданчик, природничий міні-музей, живий куточок тощо.

Аналіз константувального етапу експерименту стверджує, що є необхідність створити педагогічні умов, які спрямовані на формування ціннісного ставлення до природи та сприяли б покращенню змісту, форм і методів взаємодії школи та сім'ї.

3. Серед найвагоміших педагогічних умов, які забезпечують виховання у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи виділяють: залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності з метою формування у них ціннісного ставлення до природи; взаємодія вчителів, учнів та батьків як умова формування ціннісного ставлення молодших школярів до природи.

Дані умови забезпечують системність педагогічних впливів; забезпечення належної емоційності та індивідуалізації сприймання дітьми природи; активізація художньо-творчих механізмів освоєння дитиною довкілля; залучення дітей до посильної практичної діяльності в природі; використання в естетико-виховному процесі народних природознавчих традицій.

Для виховання у дітей молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до природи необхідно збільшити можливості спілкування дитини з природою безпосередньо на практиці. Ця діяльність стає можливою завдяки екологізації всіх сфер життя дитини, а також активного діалогу між дітьми і дорослими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович, Г. М., & Сігінішіна, Г. Й. (2019). Педагогічні умови формування у дітей ціннісного ставлення до природи в умовах естетизації освітнього простору. *Педагогічний дискурс*, (14), 7-11.
2. Андрос, О. Є. (2016). Екологістський рух: Зміна ціннісного підґрунтя. *Ставлення до природи. Філософські обрії*, (24), 143-154.
3. Білик, Л. І. (2014). *Екологічна відповідальність: Граючись навчаємось*. Вертикаль. 154с.
4. Білозуб, Н. (2018). Інтегроване навчання та інноваційні технології. *Відкритий урок*, (6), 44-47.
5. Беленька, Г. В., & Гапченко, В. А. (2018). Формування емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей п'ятого року життя засоби художнього слова. *Молодий вчений*, (8), 7-11.
6. Бусел, В. (Уклад.). (2000). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. ВТФ «Перун».1440с.
7. Виноградова, Н. (2013). *Дети, взрослые и мир вокруг* (Т. Куликова, Ред.). Просвещение. 199с.
8. Выготский, Л. С. (1960). Развитие высших психических функций : из неопубликованных трудов. АПН РСФСР. 328с.
9. Власенко, К. (2016). Сутність поняття «ціннісне ставлення до сільськогосподарської праці». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія*, (239), 36-41.
10. Галиця, І. (2017). Інноваційні технології активізації творчості. *Вища школа*, (2), 62-73.
11. Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Либідь.
12. Гребенюк, О. (2016). Педагогічні технології та інновації. *Відкритий урок*, (1), 25-27.

13. Григорян, Д. Л., & Симонян, Г. С. (2017). Роль семьи и школы в формировании экологической культуры подрастающего поколения. *Наука, образование и культура*, 8 (23), 32. 166с.
14. Грошовенко, О. П. (2006). Формування дбайливого ставлення молодших школярів до природи у процесі позаурочної еколого-виховної роботи. *Сучасні вимоги до виховної діяльності вчителя початкових класів*, 223-226.
15. Давидюк, О. М. (2018). Інноваційні технології в освітньому процесі. *Педагогічна майстерня*, (2), 2-8.
16. Демчук, Л. І. (2018). Формування відповідального ставлення до природи як проблема в науковій літературі. *Вісник Житомирського педагогічного університету*, (37), 191-194.
17. Дерябо, С. Д., & Ясвин, В. А. (2016). *Экологическая педагогика и психология*. Феникс. 215с.
18. Діра, Н. О. (2017). Історико–генетичний аналіз поняття ціннісне ставлення особистості до живої природи у філософському та психолого-педагогічному дискурсі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, (277), 70-77.
19. *Екологічна освіта і виховання: Досвід та перспективи. матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*. (2016). Центр екологічної освіти та інформації. 114 с.
20. Єскіна, Г. (2000). Духовний розвиток особистості, зміст і структура ціннісних орієнтацій молоді. *Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні: Зб. наук. пр.*, (2), 27-35.
21. Жирська, Г. (2014). Формування в учнів ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*, (2), 74-81.

22. Жукова, А. В. (2017). Умови функціонування та розвитку інноваційного освітнього середовища. *Директор школи*, (2), 5-18.
23. Іванчук, М., & Шевчук, К. (2010). *Виховний потенціал рідного краю (виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до природи рідного краю)*, 240 с.
24. Іщенко, Л. (2017). *Наступність у екологічному вихованні старших дошкільників і першокласників* [Дисертація]. 13.00.01.
25. Казішкерт, І. М. (2017). Психологія ставлення до природи як педагогічна проблема (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). Теорія та методика навчання та виховання, (30), 54-59.
26. Колонькова, О. (2004). Врахування специфіки сільського та міського середовища у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи. Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи. Матер. всеукр. наук.-практ. конф. Центр екологічної освіти та інформації. 125 с.
27. Колесник, М. О. (2012). *Екологічне виховання учнів на засадах «глибинної екології»* (М. Колесник & В. Грубінко, Ред.). ТДПУ ім. В. Гнатюка. 175с.
28. Концепція екологічної освіти України. (2002). *Інформ. зб. МОН України*, (7), 3-23.
29. Котлярчук, Г. (2016). Взаємодія з природою та виховання в учнів дбайливого ставлення до неї у творчій спадщині В. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*, (20), 88-91.
30. Кивлюк, О. (2016). Використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі навчальних дисциплін початкової школи. *Початкова школа*, (5), 34.
31. Крисаченко, В. С. (2016). *Екологічна культура: Теорія і практика: Навчальний посібник*. Заповіт. 193с.

32. Кушакова, І. В. (2014). Виховання ціннісного ставлення молодших школярів до природи в сучасних екологічних умовах. *Педагогіка і психологія*, (11), 60-63.
33. Лазарук, А. (2003). Цінності людини у науково-психологічному осмисленні. *Психологія і суспільство*, (2), 19-37.
34. Леонтьев, А. Н. (2015). Деятельность. Сознание. Личность. Смысл, Академия., 352 с.
35. Лисенко, В. (1997). *Особливості ціннісної структури підростаючої особистості* (О. Сухомлинська, Ред.).
36. Лисенко, О. С. (2013). Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у контексті морально-духовного становлення особистості. *Гірська школа Українських Карпат*, (8-9), 289-293.
37. Магрламова, К. Г. (2018). Формування ціннісного ставлення до природи у змісті екологічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл. *Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. праць*, (1), 141-147.
38. Макаренко, А. (1954). *Книга для батьків* (4-тий том). Рад.школа. 265с.
39. Максименко, С. (2000). *Загальна психологія*. МАУП. 256 с.
40. Малинівська, Л. І. (2008). Формування відповідального ставлення до природи як проблема в науковій літературі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, (37), 174-177.
41. Маршицька, В. (2003). Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку [Неопубл. автореф. дис. канд. пед. наук].
42. Маслова, І. (2017). Упровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес. *Сучасна школа України*, (2), 38–42.
43. Михайлик, О. Г. (2013). Морально-естетичне ставлення людини до природи – важливий елемент екологічної культури сучасного суспільства. *Наукове Пізнання: методологія та технологія. Філософія*, (1), 95-100.

44. Молчанюк, О. В. (2019). Гармонійна взаємодія людини та природи як основа виховання в особистості ціннісного ставлення до природи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. (1), 98-113.
45. Момот, Л. Л. (2015). Формування досвіду емоційно-оцінної діяльності в процесі навчання. *Освіта і управління*, 8 (2), 100-105.
46. Мясищев, В. Н. (1998). Психология отношений: Избранные психологические труды. Институт практической психологии. 285с.
47. Недодатко, Н. Г. (2015). Основи природознавства з методикою ознайомлення дітей з природою: курс лекцій: навч. посіб.: У 2 ч. Ч 1.2-ге, вид. доп. *Кривий Ріг: КНУ*. 219с.
48. Ніколаєнко, В. М. (2018). Екологічне виховання в ДНЗ 2-6 років.
49. Партола, В. (2015). Екологічне ставлення особистості до природи як психолого-педагогічна проблема. *Молодь і ринок*, (10), 51-54.
50. Плохій, З. (2001). Психолого-педагогічні засади екологічного виховання дітей дошкільного віку. Виховання в дітей дошкільного віку вітальної цінності до природи. *Екологічна освіта і виховання. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф.*, 27-32.
51. Плохій, З. (2014). Сучасний зміст екологічного виховання. *Рідна школа*, (10), 3-6.
52. Пометун, О., & Пироженко, Л. (2002). Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. *К.: АПН*, 136, 2-5
53. Постовий, В. (Ред.). (2001). *Виховна діяльність сучасної сім'ї*. Педагогічна думка.
54. Прокопенко, Л. (Ред.). (2006). *Деякі поради щодо формування в учнів загальнолюдських цінностей* (С. Захаренко & Н. Орлова, Уклад.). ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.
55. Пустовіт, Н. А., Пруцакова, О. Л., Руденко, Л. Д., & Колонькова, О. О. (2018). *Формування екологічної компетентності школярів: Наук.-метод. посібник*. Педагогічна думка.

56. Савліва, П. І. (2018). *«Екологічна стежина» як форма екологічної освіти дітей.*
57. Скребець, В.О. (1998). *Екологічна психологія.* МАУП. 185с.
58. Скрипник, С. (2010). *Формування ціннісного ставлення до природи в учнів старших класів сільської загальноосвітньої школи* [Неопубл. автореф. дис. канд. пед. наук]. Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського.
59. Скрипченко, О., Волинська, Л., & Огороднійчук, З. (2017). *Вікова та педагогічна психологія* (2-ге вид.). Каравела.
60. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/>
61. Степанюк, А. (1999). Формування у школярів емоційно-ціннісного ставлення до живої природи. *Шлях освіти*, (4), 12—14.
62. Сухомлинський, В. (1977). *Серце віддаю дітям.* Радянська школа. 189с.
63. Сухар, В. Л. (2016). Екологічне виховання старших дошкільників. Харків: Ранок, 160 с.
64. Тараненко, Г. Г. (2015). Реінтерпретація духовності у контексті гармонізації культурно-освітнього простору особистості: морально-етичний аспект ставлення людини до природи. *Гілея : Науковий вісник.*, (97), 304-307.
65. Тарасенко, Г. С. (2017). *Природа як цінність у контексті актуальних проблем екологічного виховання* (О. Сухомлинська, Ред.).
66. Ушинський, К. (1990). *Педагогічні твори.* Педагогіка. 317с.
67. Шевчук, К. (2006а). Проблема формування цінностей особистості в психолого-педагогічній літературі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*, (296), 182-190.
68. Шевчук, К. (2006b). Філософські засади формування системи цінностей особистості. *Ідеї, Реалії і перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика* (с. 70-72).

69. Шевчук, К. (2007а). Особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей молодшого шкільного віку. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*, 1(10), 313-320.
70. Шевчук, К. (2007b). Підготовка майбутніх вчителів до формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*, (362), 206-212.
71. Шевчук, К. (2007с). Ціннісне ставлення особистості до рідного краю як психолого-педагогічна категорія. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, (1), 178-187.
72. Шевчук, К. (2008а). Дослідження рівня сформованості у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*, (387), 204-210.
73. Шевчук, К. (2008b). Методологічні засади технології формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*, 2, 98-104.
74. Шевчук, К. (2008с). Програма діагностування рівня сформованості у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія.*, (23), 140-144.
75. Шевчук, К. (2011а). Особливості педагогіки співробітництва як інноваційного напрямку сучасної освіти. *Історичний досвід, стан та перспективи підготовки педагогічних і соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами* (с. 500-503). Чернівецький нац.ун-т.
76. Шевчук, К. (2011b). Педагогічне керівництво процесом формування ціннісних орієнтацій молодших школярів. *Вісник Прикарпатського університету*, (XXXIX. Педагогіка), 95-99.

77. Шевчук, К. (2013). Значення екологічного виховання в навчальному процесі початкової школи. *Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні* (с. 117-119). Д: ТОВ «Інновація».
78. Шевчук, К. (2010). Формування екологічної культури молодших школярів. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*, (Педагогіка та психологія), 156-161.
79. Шевчук, К. (2012). Педагогічне керівництво процесом формування ціннісних орієнтацій молодших школярів. *Gdanska wyzsza szkola humanistyczna Edukacja Przed szkolna i wczesnoszkolna wyzwaniem dla nauczycieli i wychowawcow nowego wieku*, 279-288.
80. Шевчук, К., & Дубодєлова, С. (2009). Роль позаурочної роботи в процесі оволодіння учнями знань про природу. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*, (465), 90-95.
81. Шевчук, К., & Куницька, Н. (2011). Екологічне виховання у процесі навчання учнів початкової школи. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*, (543. Педагогіка та психологія), 193-198.
82. Шевчук, К., & Тирон, О. (2021a). Вдосконалення освітнього процесу в початковій школі через впровадження ігрових технологій. *Інновації в науці: Сучасний вимір* (с. 202-205). ФОП Цьома С.П.
83. Шевчук, К., & Тирон, О. (2021b). Методичний інструментарій розвитку ціннісного ставлення до природи в учнів молодшого шкільного віку. *Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій* (с. 308-313). Чернівецький нац. ун-т.
84. Шевчук, К., & Тирон, О. (2021c). Особливості розвитку у молодших школярів ціннісного ставлення до природи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, (3), 170-179. <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/241766>
85. Шевчук, К., & Тирон, О. (2021d). Формування ціннісного ставлення до природи в спадщині Лесі Українки. С. Романюк, Л. Мафтин &

А. Спортняк (Уклад.), *Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Лесі Українки*. (с. 127-131). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

86. Шевчук, К., & Тирон, О. (2022a). Залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності як умова формування ціннісного ставлення до природи. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету. Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи* (с. 193-195). Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича.

87. Шевчук, К., & Тирон, О. (2022b). Характеристика педагогічних умов формування ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*, 2(48), 215-218.

88. Шевчук, С. К. (2017). Ціннісні аспекти ставлення людини до природи. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, (10), 104-109.

89. Юркова, Т. Ф. (2019). Проблема ціннісного ставлення до природи в науково-педагогічній доробці. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки.*, (6), 132-136.

90. Юркова, Т. (2019). Ціннісне ставлення до природи: Сутність основних понять, стан розроблення проблеми в навчально-методичній та науково-педагогічній літературі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, (1), 87-99.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для учнів «Значення природи для мене»

1. Чи любиш ти природу?

а) так; б) ні; в) не знаю.

2. Що таке «екологія»?

а) наука, що вивчає походження Землі;

б) наука про навколишнє середовище, оселю, людину, її взаємодію з цим середовищем і шляхи забезпечення умов для її життя;

в) це оточуючий світ;

г) я ще не визначився.

3. Чи існують екологічні проблеми в Україні?

а) так; б) ні; в) не знаю.

4. Що буде з тим куточком природи, де повністю вирубають ліс?

а) там буде поле;

б) руйнуватимуться ґрунти;

в) погіршиться повітря;

г) порушиться природний баланс, що може призвести до негативних наслідків;

г) не знаю.

5. Чи хвилює тебе доля природи?

а) так; б) ні; в) я ще не визначився.

6. Чи всі люди знають правила поведінки на природі?

а) так; б) ні.

7. Як слід учинити з людьми, котрі забруднюють довкілля?

а) проводити роз'яснювальну роботу;

б) примусити прибирати після себе;

в) накласти грошове стягнення;

г) не зачіпати їх, бо однаково не буде результату;

г) свій варіант _____

8. Які екологічні проблеми існують на території нашого міста/села?

а) винищення зелених насаджень (вирубання лісів, винищення квітів);

б) нераціональне використання ґрунтів;

в) забруднення повітря (шкідливе виробництво, транспорт, спалювання листя);

г) забруднення водойм (прання в річці, миття автомобілів, викиди нечистот);

г) засмічення вулиць, відсутність смітників поза жилою зоною;

д) нема проблем.

е) інше _____

9. Що ти робиш для того, щоби покращити стан довкілля?

а) саджаю дерева та квіти;

б) беру участь в акціях з охорони природи;

в) нічого;

- г) очищаю територію населеного пункту;
- г) збираю макулатуру;
- д) сортую сміття;
- е) інше _____

10. Чому ти надаєш перевагу?

- а) відпочинку серед природи;
- б) телевізійним передачам про світ природи;
- в) навчальному предмету природничого циклу;
- г) роботі у природничому гуртку;
- г) книгам про природу;
- д) допомозі та захисту тваринам;
- е) спостереженням за світом природи;
- е) інше _____

Методика діагностуючих ситуацій

1. До твоєї кімнати залетів джміль. Ти знаєш, що ця комаха боляче жалить, проте приносить багато користі у природі. Що ти робитимеш і чому?

- а) випущу джмеля, бо кожна жива істота має право жити;
- б) скористаюсь балончиком з речовиною, що вбиває комах;
- в) випущу, бо лише джмелі запилюють конюшину;
- г) власний варіант. _____

2. Перед святом Нового року твій старший брат, якого ти поважаєш і з яким у тебе хороші стосунки, запропонував піти до найближчого лісу і нарубати ялинок: «Ми зрубаємо найкращі, одну залишимо собі, а інші продамо, щоб були гроші на новорічні подарунки всім. До того ж і собі купимо щось цікаве». Що ти робитимеш і чому?

- а) піду з братом, бо я його поважаю;
- б) не піду, бо шкода ялинок;
- в) не піду, бо самовільно рубати дерева у лісі заборонено;
- г) власний варіант. _____

3. Проводячи канікули у селі, ти побачив, що бабуся виливає під плодове дерево воду, що залишилась після прання. «Важко мені повні відра далеко носити, тому й роблю я так вже давно», – пояснює вона. Як ти вчиниш в цьому випадку? Чому саме так ти робитимеш?

- а) поясню бабусі, що забруднюється ґрунт;
- б) скажу, що хімікати з брудної води потрапляють у плоди, а це шкодить здоров'ю;
- в) допоможу бабусі носити воду;
- г) власний варіант. _____

4. Коли ти, прийшовши у гості до свого друга, зайшов на кухню, то побачив, що з крана тоненькою цівочкою витікає вода. Ти намагався закрити кран, але марно, бо той був зламаний. Що ти будеш робити далі? Чому?

- а) запропоную полагодити кран, бо вода – середовище життя багатьох істот;
- б) нічого, адже це – не моя квартира;
- в) стежити, щоб вода не витікала на підлогу;
- г) власний варіант. _____

5. Ти живеш на околиці великого промислового міста. Твої друзі навесні запропонували тобі зібрати сік із беріз, що ростуть на узбіччі автомагістралі. Мовляв, берези товсті, шкоди для них не буде – самі відновляться. А сік дуже корисний. Що ти робитимеш і чому?

- а) погоджусь на пропозицію, адже сік корисний;
- б) не погоджусь, адже територія біля дороги забруднена вихлопними газами;
- в) відмовлятиму товаришів не ушкоджувати дерев;
- г) власний варіант. _____

6. Ви з друзями відпочивали в лісі. Після прогулянки постала проблема – куди подіти сміття: одноразовий посуд, недоїдки, папір, бляшанки, пляшки від напоїв тощо. Хтось запропонував усе спалити, інший – закопати (мовляв, все перегниє), ще хтось – так залишити. Що робитимеш ти? Чому?

- а) заберу все сміття з собою і викину в призначеному місці;
- б) спробую розсортувати сміття і дещо спалити або закопати;
- в) залишу все сміття, бо не хочеться із ним носитись;
- г) власний варіант. _____

7. Старша сестра вибирає у магазині, який з двох дезодорантів придбати: той, що коштує дешевше, проте не має позначки «Нешкідливий для озонового шару», чи трохи дорожчий, але з відповідною позначкою. Якщо вона придбає перший дезодорант, то грошей вистачить ще й на шоколад для тебе. Який дезодорант ти порекомендуєш їй купити? Чому?

- а) дешевший, адже гроші треба економити;
- б) дорожчий, бо руйнування озонового шару – небезпечна екологічна проблема;
- в) дорожчий, бо він безпечніший для здоров'я;
- г) власний варіант. _____

8. Повертаючись зі школи, ти помічаєш, що двірник вкотре гарно прибрав подвір'я — жодного клептика паперу чи поліетилену. Куди й поділися пластикові пляшки, поламані іграшки. Аж ось де усе: сміття разом з осіннім листям згорнуте у великі купи. А ввечері повітря наповнюється їдким димом від палаючого сміття. Як ти поведешся і чому?

- а) закрию вікна, щоб дим не потрапляв у кімнату;
- б) спробую загасити палаюче сміття;
- в) викличу пожежників;
- г) власний варіант. _____

9. Друзі несподівано запросили тебе на вечірку і вже чекають біля будинку. Спускаючись сходами, ти розумієш, що забула (забув) вимкнути світло у кімнаті. Чи повернешся ти, щоб вимкнути світло? Чому?

- а) не повернусь, адже друзі чекають;
- б) повернусь, бо через невимкнене світло буде великий рахунок за електрику;
- в) повернусь вимкнути світло, щоб не витрачались марно енергоресурси;

г) власний варіант. _____

10. Батьки доручили тобі купити деякі продукти. У магазині наявні продукти, вироблені неподалік від місця твого проживання, є такі, що завезені з інших областей чи навіть з-за кордону. Які продукти ти обереш і чому?

а) ті, що вироблені неподалік, бо на їх перевезення витрачено менше ресурсів;

б) закордонні, бо вони якісніші;

в) дешевші, бо треба економити;

г) власний варіант. _____

Опитувальник для вчителів

1. Що Ви розумієте під поняттям «екологічне виховання»?

- а) охорону природи;
- б) формування екологічних знань;
- в) формування відповідального ставлення до об'єктів природи;
- г) формування засад екологічної культури.

2. Чи важливо виховувати в учнів бережне ставлення до природи? Чому?

3. Чи проводите Ви у своєму класі роботу щодо охорони навколишнього середовища?

- а) так; б) ні.

3. Як часто Ви здійснюєте роботу екологічного спрямування? Оцініть за шкалою від 1 до 5.

4. Які методи Ви найчастіше використовуєте для формування в учнів ціннісного ставлення до природи?

- а) спостереження;
- б) бесіда, розповідь, пояснення;
- в) практичні роботи, досліди;
- г) метод проектів;
- г) ілюстрування, демонстрування;
- д) інше _____.

5. Які форми екологічного виховання Ви використовуєте?

а) екологічні акції;	д) природничий гурток;
б) тиждень екології;	е) вікторини, конкурси;
в) екскурсії, прогулянки;	є) екологічні квести;
г) екологічні стежки;	ж) виховні години про природу;
г) уроки мислення серед природи;	з) інше _____.

6. Які засоби Ви використовуєте для формування екологічної компетентності?

- а) форми народного фольклору (приказки, прислів'я, легенди) про природу;
- б) розглядання картин;
- в) перегляд мультфільмів, діафільмів;
- г) читання художніх творів, віршів, казок про природу;
- г) екологічні ситуації;
- д) праця;
- е) дидактичні ігри;
- є) інше _____.

7. Які форми взаємодії з сім'єю в екологічному вихованні Ви вважаєте найкращими?

- а) індивідуальні бесіди з батьками;
- б) батьківські збори;
- в) залучення батьків до організації екскурсій і заходів;

- г) спільна робота в гуртках;
- г) ознайомлення батьків з педагогічною літературою даного напрямку виховання;
- д) інше_____.

8. Які екологічні заходи Ви проводили разом з дітьми?

9. Вкажіть, що з переліченого є у Вашій школі (класі):

- а) куточок природи (живий куточок);
- б) дитяча лабораторія;
- в) природничий міні-музей;
- г) метеомайданчик;
- г) квітник, сад, город;
- д) природничий осередок;
- е) нічого з переліченого;
- є) інше_____.

10. Які труднощі виникають при формуванні у молодших школярів ціннісного ставлення до природи?

- а) недостатня кількість методичних розробок з даної теми;
- б) низька мотивація учнів;
- в) відсутність часу для організації різноманітних заходів;
- г) незацікавленість батьків у проведенні екологічних заходів;
- г) байдужість учнів до долі природи;
- д) інше_____.

11. Що на Вашу думку потрібно покращити або запровадити у системі екологічного виховання молодших школярів?

- а) удосконалити зміст програми, збільшити кількість тем природничого характеру;
- б) збагатити всі предмети екологічно спрямованим змістом і міжпредметними зв'язками;
- в) організувати живий куточок у школі;
- г) залучення школярів до дослідницької роботи в індивідуальних і групових проектах;
- г) проведення екологічних тижнів, вікторин, конкурсів малюнків;
- д) здійснювати екологічне просвітництво батьків;
- е) інше_____.

Анкета для батьків

1. Чи вважаєте Ви, що важливо виховувати у дитини бережне ставлення до природи?

а) так б) ні в) не знаю

2. Як Ви оцінюєте рівень екологічних знань Вашої дитини? Оцініть за шкалою від 1 до 5 (де 1 – найнижчий, 5 – найвищий)

3. Чи є у Вас домашні улюбленці та кімнатні рослини вдома?

а) тільки рослини б) тільки тварини в) і рослини, і тварини

4. Хто доглядає за тваринами або рослинами у Вашій сім'ї?

а) тільки я б) дитина/діти в) доглядаємо по черзі

5. Чи виявляє Ваша дитина турботливе ставлення до тварин, рослин?

а) так б) ні

6. Чи знайомите Ви дитину із правилами поведінки в природі?

а) так б) ні

7. Чи розповідаєте Ви дитині про користі дерев, лікарських трав, ягід, комах, птахів?

а) розповідаємо б) не розповідаємо

8. Чи любить Ваша дитина бувати у лісі? Як часто Ви там відпочиваєте?

9. Як Ви формуєте у дитини ціннісне ставлення до природи?

а) розмовляємо з дитиною про природу

б) обладнали в родині куточок природи

в) придбали тварин

г) підгодовуємо птахів та будуємо годівнички

г) вибираємося частіше на природу

д) проводимо спостереження з дітьми за природними об'єктами

е) саджаєте дерева та квіти

є) охороняємо природу

ж) інше

10. Якими засобами Ви найчастіше користуєтеся для формування екологічної грамотності?

а) читаємо з дитиною книги про природу

б) дивимосся діафільми, слайди, телепередачі про природу

в) вчимо вірші, загадки, приказки, прислів'я про природу

г) праця в природі (саджаємо квіти, дерева, прибираємо територію населеного пункту)

г) не використовую нічого

д) інше _____

11. Як Ви думаєте, одержує Ваша дитина знання про природу в школі?

У чому це виявляється?

12. Чи проявляєте Ви ініціативу під час обговорення чи організації екологічних заходів у школі?

а) так б) ні в) інше _____

13. Які екологічні заходи проводилися у школі, де Ви брали участь разом з дітьми? Оберіть ті, які проводилися у вашій школі або вкажіть свій варіант:

а) екологічні акції	д) вікторини, конкурси
б) тиждень екології	е) екологічні квести
в) день довкілля	є) не проводилися
г) майстрування годівничок	ж) не брали участь
г) збір макулатури/збір батарейок	з) інше _____

14. У чому Вам потрібна допомога школи з даної проблеми?

- а) як проводити спостереження за об'єктами природи
- б) які знання давати дитині про довкілля
- в) яку практичну діяльність в природі можна здійснити з дітьми
- г) як знайомити з правилами поведінки в природі
- г) інше _____

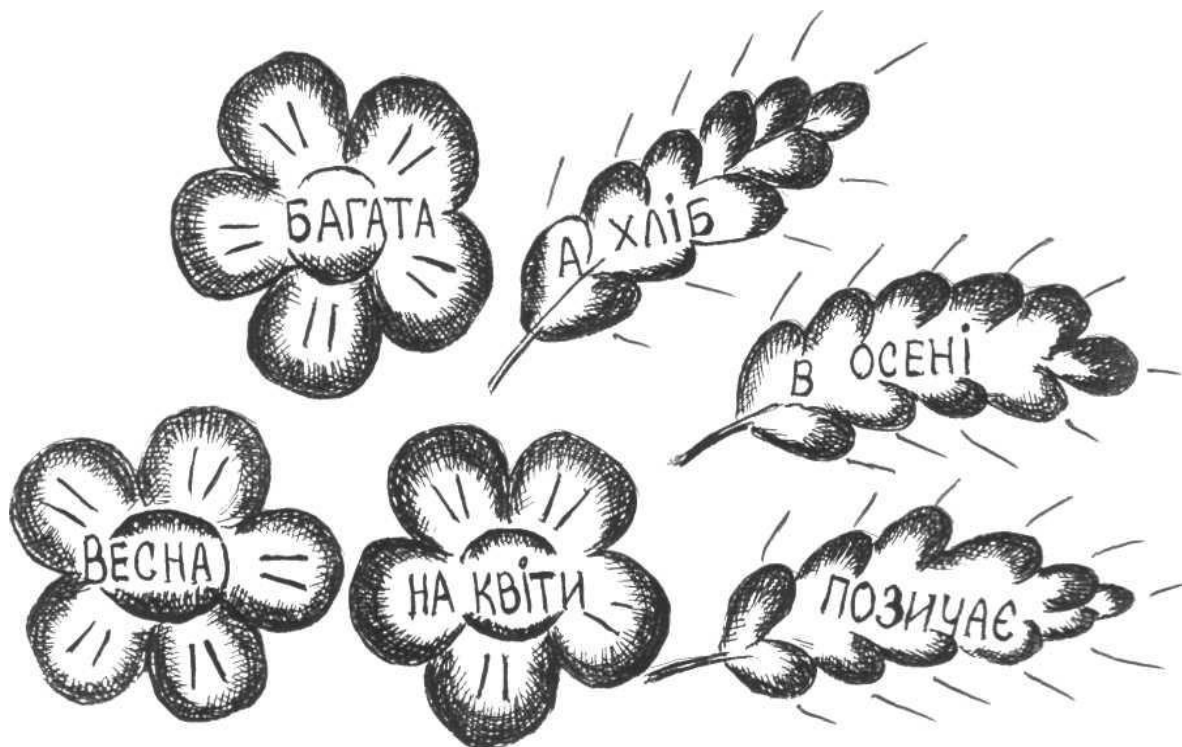
15. Які Ваші пропозиції щодо організації екологічної освіти у школі?

- а) створити у школі живий куточок
- б) частіше проводити різноманітні екологічні заходи
- в) залучати дітей до природоохоронної діяльності
- г) проводити екскурсії, прогулянки, уроки милування природою
- г) створити природничий гурток
- д) організувати природничий табір, де діти зможуть опанувати правила поведінки в природі
- е) інше _____

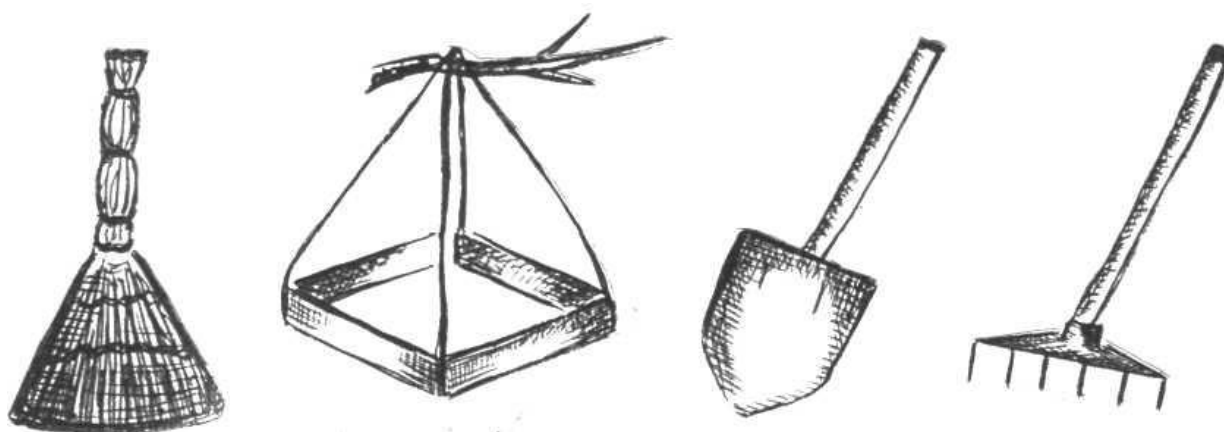
Додаток Д

Завдання екологічного змісту для уроків «Я досліджую світ»

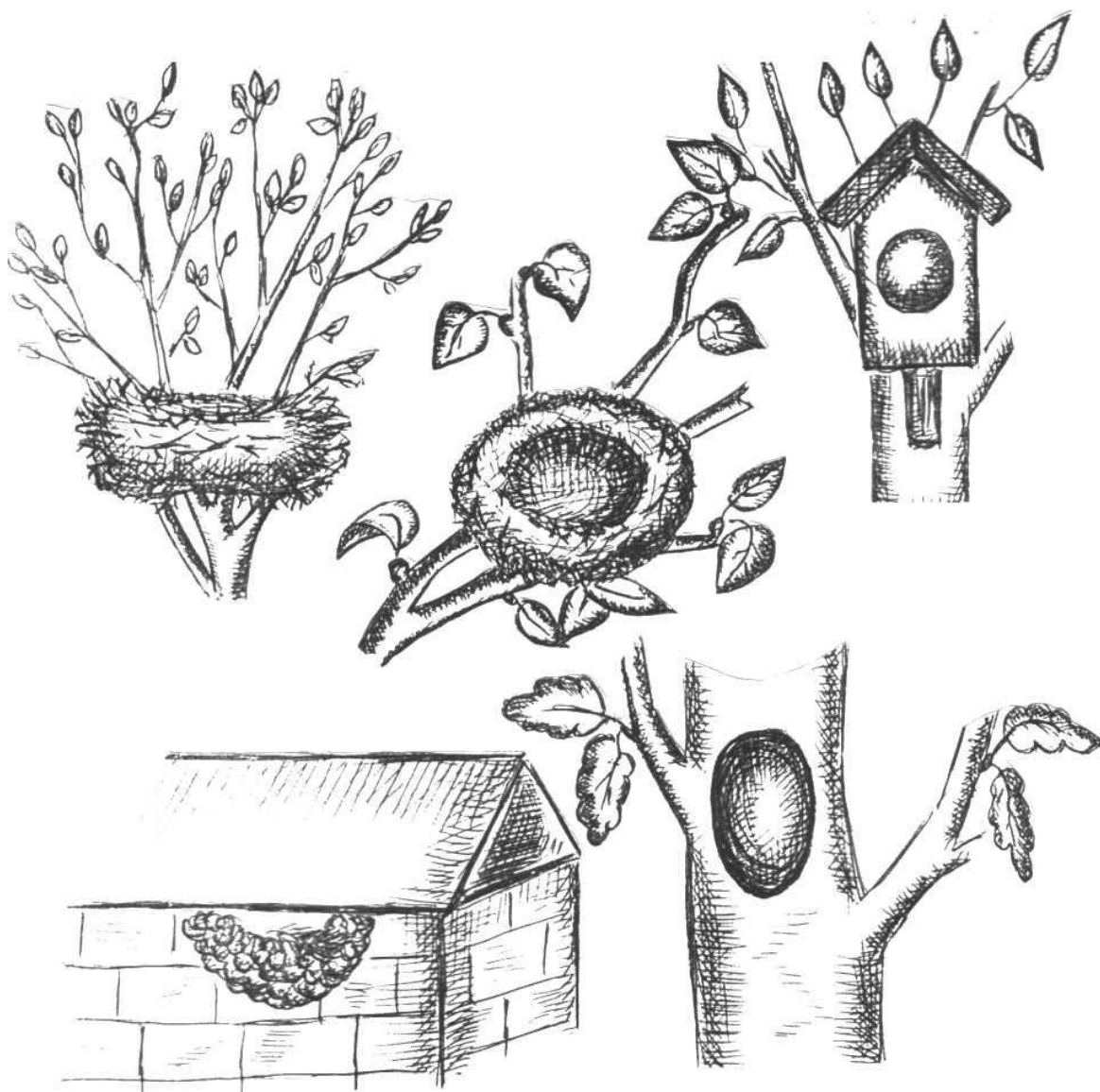
1. Склади прислів'я, розкажи про погодні особливості цієї пори року у твоєму рідному краї.

2. Із перелічених предметів вибери ті, які тобі потрібні для весняних робіт. Розкажи як ти допомагаєш батькам у весняних роботах.

3. Хто із перелітних птахів живе у цих гніздах? Розкажи як твоя сім'я допомагає птахам взимку.

КОМПЛЕКС ІГОР, ЩО СПРИЯЮТЬ ФОРМУВАННЮ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ПРИРОДИ

Формуємо цінність – бережливе ставлення до природи

Гра «Життя дерев»

Дітей ділять на групи. Кожна отримує картку з фразою про життя дерев і рослин, наприклад: дерево радіє сонцю; дерево гнеться під ураганим вітром; з дерева опадає листя; дерево слухає пісні птахів; на дереві розкриваються бруньки; дятел лікує дерево та ін.

Діти повинні зобразити мімікою і жестами ситуацію, описану в їхній картці. Всі інші відгадують, що відбувається з деревами.

Бесіда

Учитель вмикає музику і показує фотографії або слайди мальовничих куточків природи.

- Перелічіть, які у вашому місті є алеї, парки, клумби.
- Розкажіть про будь-який улюблений куточок природи у місті (парку, сквері, бульварі) так, щоб у ньому захотілося побувати, за питаннями:
- Які там ростуть дерева та квіти?
- Як виглядає це місце у різні пори року?
- Як часто ви там буваєте?
- Що ви там робите?
- Про що ви там думаєте чи мрієте?
- Що дарує вам це місце?
- Якби вас призначили головним озеленювачем міста, які дерева та квіти ви б посадили у своєму місті, і чому?

Формуємо цінність – гостинність

Гра «Гостинні господарі»

Попросіть дітей перерахувати, хто або що на землі може бути гостинним, наприклад: ліс, парк, будинок, сім'я, сад, поле, ріка тощо. Все перераховане дітьми записується на дошці. Потім діти діляться на групи і вибирають будь-яке слово із записаних. Діти повинні придумати і розповісти від імені того, *кого* вони вибрали, не називаючи його, як вони зустрічатимуть своїх гостей. Усі гравці вгадують, кого або що представляє та чи інша група.

Бесіда

- Яким повинен бути будинок, щоб його можна було назвати гостинним?
- Розкажіть про якийсь гостинний будинок, у якому ви побували.
- Що ви можете зробити, щоб ваш будинок або квартира стали гостиннішими?

Формуємо цінність – краса

Гра «Вгадай квітку»

Роздайте дітям картки з малюнками різних квітів. Одна дитина – «Садівник». Він підходить до когось із дітей і посміхається йому. Ця дитина, не називаю назву своєї квітки, розповідає, на яку людину схожа її квітка. Якщо за розповіддю «Садівник» здогадається, про яку квітку йдеться, він «кладе» її до свого кошика. Якщо не здогадається — «Садівником» стає той, чий квітку не вгадали. Перемагає «Садівник», який вгадає найбільше квітів.

Бесіда

- Яким повинне бути життя людини, щоб його можна було назвати гарним?
- Що таке краса душі?
- Якщо в людини гарна душа, як це відображається у її житті та її вчинках?

Формуємо цінність – любов до Батьківщини

Гра «Що віддаси Землі рідній»

Дітей ділять на пари, вони беруться за руки і стають у ланцюжок одне за одним. Один — той, хто водить. Перша пара звертається до нього зі словами: «Я хочеш бути зі мною, що віддаси Землі рідній?»

Той, хто водить, повинен сказати, що він зробить для Батьківщини коли виросте (наприклад: посаджу сад, будуватиму гарні будинки, пектиму смачний хліб, намалюю багато прекрасних картин тощо. Після його відповіді усі піднімають руки, і ведучий проходить під піднятими руками. По дорозі він вибирає кого-небудь із будь-якої пари і веде його за собою. У кінці ланцюжка вони утворюють нову пару. Той, хто залишився без пари, виходить на початок ланцюжка, і продовжується. Якщо в класі парна кіл.

Бесіда

- Яке місце на землі ви називаєте своєю Батьківщиною?
- Чи може в людини бути дві Батьківщини?
- Як любов до Батьківщини може допомогти людині в її роботі та житті?
- Чи може Батьківщина бути нещасливою, страждати, хворіти, і чому це відбувається?
- Як ви думаєте, що найпотрібніше для щастя народу?

Що діти можуть зробити для щастя своєї Батьківщини?